tijdschrift voor geestelijk werk

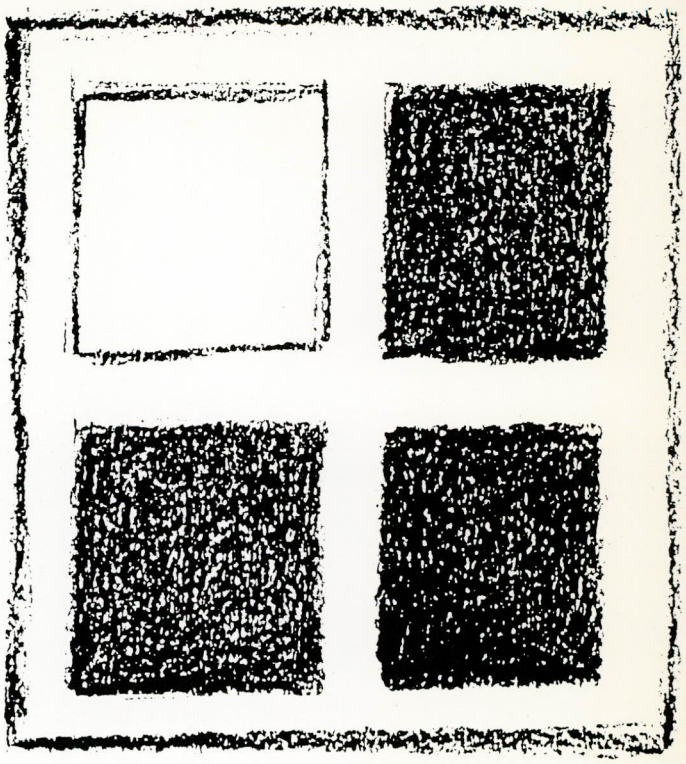

PRAKTISCHE HUMANISTIEK

inhoud

Traditie en vernieuwing in het humanistisch geestelijk werk

De weg naar je zelf als geestelijk werker

Nieuwsbrief

december 1993

10

Inhoud

3 Redactioneel

4 Traditie en vernieuwing in het humanistisch geestelijk werk
Douwe van Houten

14 Het ontdekken van je weg
Een interview met Nettie van Rijswijk (existentieel therapeute)
Ina Brouwer en Albert Nieuwland

23 Hindoes in de gezondheidszorg
Alphons van Dijk

27 Nieuwsbrief

35 Recensies

39 Boeken en tijdschriften

43 Berichten en adressen

45 Agenda

46 Index *Praktische Humanistiek* 1991-1993

Colofon

Praktische Humanistiek is een uitgave van de Stichting Publicaties Praktische Humanistiek en richt zich tot allen die professioneel bij het humanistisch geestelijk werk betrokken zijn. Het redactionele beleid is gericht op de verdere verdieping, ontwikkeling en professionalisering van het humanistisch geestelijk werk in het bijzonder en de geestelijke verzorging in het algemeen.

REDACTIE
Drs Rob Buitenweg (UVH/voorzitter), drs Ko Burger (raadsman/secretaris), Ellis Blom (raadsvrouw bij Justitie), drs Frank Brinkhuis (UVH), drs Ina Brouwer (UVH), Gerard Snels (raadsman bij Defensie), Henny Windvan Pel (HVO).

REDACTIEADRES
Postbus 470, 3500 AL Utrecht. Telefoon: 03417-61440.

ADMINISTRATIE
Ellis Blom, Kempenland 8, 5171 HC Kaatsheuvel. Telefoon: 04167-74884.

MEDEWERKERS AAN DIT NUMMER
Freek Boon, John Brobbel, Ida Bunte, Alphons van Dijk, Douwe van Houten, Albert Nieuwland, Laura Polderman en Frits Snijder.

VERSCHIJNING
4 keer per jaar. Abonnementen lopen in principe van september tot september.

ABONNEMENTEN
Men abonneert zich door de gekozen abonnementsprijs over te maken op giro 6240747 t.n.v. *Praktische Humanistiek*, Ermelo. Als u een nota wenst te ontvangen, schrijft u naar de administratie en wacht met betalen. Gewoon abonnement *f* 55,– (losse nummers *f* 15,50). Steunabonnement *f* 85,–. Studentenabonnement (alle universiteiten en hogescholen) *f* 40,–. Instellingstarief *f* 79,50. Voor België: gewoon abonnement Bfr 1100. Steunabonnement Bfr 1650. Overmaken op ASLK nummer 001-1779116-18 t.n.v. *Praktische Humanistiek*, Brand Whitloklaan 50, 1200 Brussel.

TEKSTBIJDRAGEN
Ieder die zich professioneel met humanistisch raadswerk en geestelijke verzorging bezig houdt, alsmede ieder die een bijdrage wil leveren aan de theoretische en/of praktische verdieping en ontwikkeling van het humanistisch geestelijk werk, wordt uitgenodigd beschouwende artikelen, opiniërende stukken of reflexies over ervaringen aan te leveren. U kunt hiertoe contact opnemen met de redactie.

AUTEURSRECHTEN
Het copyright van de artikelen berust bij de auteurs. Zonder schriftelijke toestemming mogen deze teksten niet vermenigvuldigd en openbaar gemaakt worden. Informatie uit de Nieuwsbrief mag met bronvermelding overgenomen worden.

Zetwerk: Athmer/SKP, Utrecht.
Druk: Thieme, Zutphen.
Omslagill.: Tamis Wever

ISSN 0926-5228
NUGI 612/636

Redactioneel

Nummer tien kan als een mijlpaal worden gezien in de geschiedenis van Praktische Humanistiek. U vindt daarom achterin dit nummer een index van de tot nu toe in dit tijdschrift verschenen artikelen. Ruim veertig artikelen vormen de oogst van deze eerste periode. Gevoegd bij de praktijkfragmenten, die als casuïstiek het beroep van de geestelijk werker direct in beeld brengen en bij de steeds uitgebreidere netwerkinformatie die in elk nummer van Praktische Humanistiek te vinden is, kan gezegd worden dat de inhoud van het tijdschrift tot nu toe al een grote verscheidenheid van aspecten van het geestelijk werk en de levensbeschouwelijke professionaliteit van het (humanistisch) geestelijk raadswerk onder woorden heeft gebracht.
De redactie hoopt dat deze stand van zaken blijvend een stimulans is voor lezers om van zich te laten horen. Wie schrijft die blijft. Deze uitdrukking zou iedereen die zich van de bedreigde positie van de geestelijke verzorging bewust is, onmiddellijk achter de tekstverwerker moeten doen plaatsnemen. Niet alleen ten behoeve van een *choc des opinions*, maar zeker ook ten einde met vereende kennis en krachten de professionele basis van het geestelijke werk in het algemeen te versterken.
In dit nummer levert Douwe van Houten een bijdrage aan de gedachtenvorming rond de versterking en verbreding van het beroepsprofiel van de humanistische raadslieden, die niet alleen genuanceerd is, maar door de nieuwe invalshoeken die hij aandraagt ook inspirerend genoemd kan worden. De door hem naar voren gebrachte ideeën stonden centraal tijdens de laatste ontmoetingsdag die de uvh jaarlijks voor humanistische raadslieden organiseert.
Ook het portret van vrijgevestigd existentieel therapeute Nettie van Rijswijk kan ongetwijfeld velen inspireren bij het zoeken naar nieuwe wegen voor het geestelijk werk, de geestelijke verzorging of raadgeving.
Alle bij het geestelijk werk of de geestelijke verzorging betrokken professionele organisaties en personen worden hierbij nog eens uitgenodigd om zo veel mogelijk artikelen en netwerkinformatie aan de redactie toe te zenden om zo dit beroep 'zichtbaar' te maken voor ons zelf en voor de buitenwacht. De uiterste inzenddatum voor het volgende nummer is 1 februari 1994.

De redactie

Mededelingen

Een zeer groot deel van de abonnees heeft reeds voor de jaargang 93/94 betaald. Willen allen die dit nog niet hebben gedaan zo spoedig mogelijk hun abonnementsgeld overmaken? Hartelijk dank.
Joop Flokstra heeft inmiddels de redactie verlaten. Hennie Wind is de redactie komen versterken.

Traditie en Vernieuwing in het Humanistisch Geestelijk Werk

Douwe van Houten

Prof.dr D.J. van Houten is hoogleraar sociaal beleid, planning en organisatie, in het bijzonder op het gebied van het geestelijk werk, aan de Universiteit voor Humanistiek.

Bij de gelegenheid van de opening van het academisch jaar 1992-1993 van de Universiteit voor Humanistiek (UVH) is aandacht gevraagd voor humanisering als centraal kennisbelang van de universiteit. Humanisering betreft het bevorderen van menselijke waardigheid langs de lijnen van deugdzaamheid, esthetiek en zelfbewustzijn.[1] In september jongstleden was de vraag aan de orde wat dat inhoudt voor het toekomstige beroepsprofiel van de humanisticus. Hierover wordt op meerdere plaatsen gesproken en uiteraard ook binnen de UVH. Bij uitstek van een wetenschappelijke beroepsopleiding mag worden verwacht dat deze een helder antwoord weet op de vraag 'waar leiden jullie toe op?'. Het gaat dan niet alleen om het beroepsprofiel van het 'traditionele' humanistisch geestelijk werk, maar ook, en in bepaalde opzichten bovenal, om de vernieuwing daarvan. De oprichting van de UVH is een volgende stap in de professionalisering van het werk en dan mag toch ook worden verwacht dat we met dat werk verder komen. Het is dan noodzakelijk een koers uit te zetten voor het te voeren beleid.

Een prospectieve toekomstverkenning kan hierbij behulpzaam zijn.[2] Het gaat dan niet om voorspellingen in traditionele zin (hoe denken we dat de toekomst eruit zal zien), maar om een meer actieve benadering: welk toekomstig beroepsprofiel vinden we wenselijk. Hoe zouden we het begin volgende eeuw graag willen zien en wat moeten we doen om dit te bewerkstelligen? Uiteraard geen geheel open vraagstelling; gegeven omstandigheden en ontwikkelingen kunnen niet worden genegeerd. Bij prospectieve toekomstverkenningen is het dan ook gebruikelijk te beginnen met een analyse van wat het geval is: een zogenaamde basis-analyse.

Basis-analyse

Het ligt voor de hand te veronderstellen dat dergelijke toekomstverkenningen verschillende beelden kunnen opleveren. Dat geldt echter ook voor een basis-analyse. Bij het bepalen van wat het geval is en welke ontwikkelingen zich voordoen, speelt het perspectief van waaruit gekeken wordt een belangrijke rol. In dit betoog gaat het om een universitair perspectief dat mede geïnspireerd is vanuit een academische vrijheid. Het is dan ook niet meer dan een verhaal naast andere. De groep die voor het Humanistisch Verbond (HV) zich over het beroepsprofiel heeft gebogen heeft een verhaal gepresenteerd dat op een aantal punten andere accenten legt. Het behoeft niemand te verbazen dat het in hun verhaal meer dan in het nu volgende betoog gaat om het behoud van de verworven positie. Traditie en vernieuwing vertonen een zekere spanningsverhouding ten opzichte van elkaar en het is ook niet verwonderlijk dat de verschillende verhalen niet naadloos op elkaar aansluiten. Dit heeft het voordeel dat de beelden zoals die vanuit verschillende perspectieven zijn geformuleerd, met elkaar vergeleken kunnen worden en daarmee uitnodigen tot nader beraad. De projectgroep die zich afgelopen jaar met het beroepsprofiel heeft bezig-gehouden heeft zich bij haar werk dan ook laten adviseren door een platformgroep van geestelijk werkers.[3] De commentaren en reacties hebben bijgedragen aan de gedachtenvorming en nodigen uit tot meer. Ik heb zeker niet de pretentie dat ik een 'groot verhaal' op zak heb; volgens sommigen hoe dan ook een verouderd artikel.

Bij het maken van een basisanalyse blijkt zoals gezegd, meer dan eens dat over de bestaande situatie meerdere beelden in omloop zijn. Dit geldt ook voor het humanistisch geestelijk werk, waarbij zowel een zonnig als een somber beeld opgeld doet. Laat ik met het zonnige beeld beginnen, hoewel dat niet erg gebruikelijk is. Het verhaal gaat dan als volgt. Het gaat goed met het humanistisch geestelijk werk. De diverse werkvelden hebben er zo'n 25 jaar opzitten. Lustra volgen elkaar op en je kan wat dat betreft van een, zij het prille, traditie spreken. Het tijdschrift voor geestelijk werk, *Praktische Humanistiek*, is haar derde jaargang ingegaan. Initiatieven om tot een overkoepelende beroepsvereniging te komen, zijn in een vergevorderd stadium. De aanwijzing van de universiteit is een blijk van maatschappelijke en politieke erkenning van het beroep. Ook de instelling van een bijzondere leerstoel geestelijke verzorging aan de Rijksuniversiteit te Groningen bevestigt een dergelijke erkenning.[4] Meer in het algemeen zijn er tekenen die erop wijzen dat er een toenemende belangstelling is voor zingevingsvragen en voor de kwaliteit van leven in een niet-materiële zin. Dit alles wijst erop dat de toekomst van het (humanistisch) geestelijk werk met vertrouwen tegemoet kan worden gezien.

Een dergelijk blijmoedig verhaal wordt echter nauwelijks verteld. De toon is doorgaans zorgelijk. Binnen het justitiële veld is sprake van een roep om nieuwe zakelijkheid, waarbij de effectiviteit van geestelijk werk gemeten wordt buiten de sfeer van het eigen werkterrein. Het gaat dan niet zozeer om menswaardigheid, maar om het voorkomen van hinder, als het aankomt op afrekenen. Het werk moet met andere

woorden vooral de instelling ten goede komen.[5]
In de defensiewereld staan ingrijpende veranderingen voor de deur. Raadswerk voor dienstplichtigen is iets anders dan dat voor beroepsmilitairen op zogenaamde vredesmissies. Het maakt nogal wat uit of je wordt geconfronteerd met een jongere met heimwee of met iemand die net terugkomt van een slagveld. En al gaat het dan om minder manschappen, het raadswerk zal eerder zwaarder worden dan lichter. De kwantitatieve vertaling hiervan in aantal formatieplaatsen is zwak gezegd onhelder; geen evenredige inkrimping, maar zeker geen uitbreiding.
Binnen de zorgsector laat de stelselherziening weinig ruimte voor gefinancierde geestelijke verzorging. Medisch technologische ontwikkelingen maken van ziekenhuizen een soort geavanceerde reparatiewerkplaatsen, waarbij bestaansvragen zich vooral voor en na (een zo kort mogelijk) verblijf zullen voordoen. Een paragraaf over voorzieningen voor ambulante geestelijke verzorging ontbreekt tot nu toe echter, laat staan dat iets gezegd is over de financiering daarvan.[6] Binnen de sfeer van het ouderenbeleid wordt een de-institutionaliseringsstrategie voorgestaan; zorg buiten de instituties, maar ook hier ontbreekt de paragraaf ambulante geestelijke verzorging.
Dit levert inderdaad een ander beeld op. Het heeft er alle schijn van dat na de strijd om erkenning een strijd om behoud nodig is. De strijd om erkenning ging om gelijke rechten vergeleken met traditioneel confessioneel geestelijk werk.[7] Nu worden we geconfronteerd met voortgaande secularisatie en de tot voor kort expansieve wereld van de geestelijke volksgezondheid. Gesteld wordt dat de tijd van geestelijk werk voorbij is. Bezien vanuit het perspectief van de geestelijke volksgezondheid is dat werk niet professioneel. Een levensbeschouwelijke legitimatiebasis van 'behandelen' wordt verworpen; het moet gaan om wetenschappelijk inzicht.[8] Ten dele wordt hieraan tegemoet gekomen door te spreken van 'neutrale geestelijke verzorging'. Als normatieve kameleon neemt de geestelijk werker dan de levensbeschouwelijke kleur aan van de cliënt.[9] Als dit neerkomt op een levensbeschouwelijk neutrale professionaliteit is dit een heilloze weg, die snel kan neerkomen op het instrumentaliseren van bestaansvragen tot psychische problemen.
Geestelijk werk en geestelijke volksgezondheid zijn twee gescheiden werelden, waarbij onduidelijk is op grond van welke inhoudelijke criteria kan worden bepaald wat tot het domein van de één moet worden gerekend en wat tot dat van de ander.[10] De gemeenschappelijke aanduiding 'geestelijk' is wat dit betreft misleidend; een therapeut is geen geestelijke en bij confessioneel geestelijk werk gaat het eerder om de ziel dan om geestelijk functioneren. Terminologisch een wat verwarrende situatie, waarbij secularisatie erop neer blijkt te komen dat de zielzorg van de geestelijke wordt overgedragen aan professionele hulpverleners binnen het domein van de geestelijke volksgezondheid.[11] (Dit geheel overeenkomstig de oorspronkelijke betekenis van secularisatie; de overdracht van geestelijk, dat wil zeggen kerkelijk bezit, in wereldlijke handen.) Een dergelijke overdracht komt er in een moderne samenleving op neer dat een religieuze legitimatie vervangen wordt door een wetenschappelijke.

Zo'n verschuiving voltrekt zich in de jaren zestig ook op het terrein van het maatschappelijk werk, waarbij ook hier de binding aan levensbeschouwelijke kaders wordt doorbroken.[12] Deze levensbeschouwelijke ontworteling komt erop neer dat de deskundige geestelijke door de professionele hulpverlener tot leek wordt verklaard; een merkwaardige stoelendans. Als deze zich voltrekt verkrijgt humanistisch geestelijk werk erkenning. Echter niet als professionele hulpverlening binnen het welzijnswerk of de geestelijke volksgezondheid. In institutionele zin gaat het om traditioneel geestelijk werk, gebaseerd op het inzicht dat ook buitenkerkelijken recht hebben op een geestelijk weerwoord. Het gaat om een humanistisch alternatief en niet echt om iets nieuws.[13] Een moeizaam zoeken naar een toch min of meer gespiegelde eigen identiteit; de humanistisch geestelijk werker als gesecculariseerde geestelijke.[14]

De vernieuwing voltrekt zich binnen de professionele hulpverlening, waarbij met name de explosieve groei van de welzijnssector opvalt. De suggestie dat meer welzijnsvoorzieningen tot een betere kwaliteit van leven leiden, kan echter moeilijk worden hard gemaakt.[15] Wellicht moet toch worden betreurd dat humanistisch geestelijk werk zich niet nadrukkelijker heeft ingezet voor welzijnsbevordering gericht op 'humanitas' (dat wil zeggen menselijke waardigheid).

Ik wil hier niet mee suggereren dat deze werkers zich hadden moeten scharen bij de aanstormende professionele hulpverleners. Waar welzijn zorg wordt is geestelijk werk niet op z'n plaats. Achteraf bezien (en dat is veel gemakkelijker dan vooraf) moet worden betreurd dat onvoldoende is geprobeerd een eigen type professionaliteit te positioneren binnen het toenmalige welzijnsveld, aan te duiden als normatieve professionaliteit.[16] Iets dergelijks had ook eigenlijk niet verwacht kunnen worden van het handjevol werkers. Het werk bevindt zich nog in een allereerste stadium waarbij elke plek bevochten moet worden. Van professionalisering is nog nauwelijks sprake en de pioniers hebben geworsteld met het ontwikkelen van een eigen professionele identiteit; geestelijk werk zonder god is niet niks. Dit werk vond plaats op vrijplaatsen, omgeven door andere professionele krachten die dit werk maar moeilijk konden plaatsen, het veelal niet professioneel achtten en het meer dan eens ronduit storend vonden. Dit alles bezien vanuit hun als modern aangeduide perspectief. Binnen de moderne professionele codes is immers geen ruimte voor levensbeschouwelijke gezichtspunten, dus ook niet voor een humanistische.[17] De 'verzuilde' insteek van het humanistisch geestelijk werk werkt wat dit betreft als een boemerang. Dit is des te pijnlijker als daaraan wordt toegevoegd dat de werkers zelf bij uitstek geen voorkeur hadden voor een verzuilde identiteit. Toch was deze een voorwaarde om hoe dan ook in aanmerking te komen voor erkenning.

De volharding van de eerste generatie humanistisch geestelijk werkers, door professionele hulpverleners bezien als vreemde eenden in wat zij toch als eigen professionele vijver beschouwen, dwingt respect af. Ondertussen is de rust op deze vijver langs andere wegen dramatisch verstoord. Het alsmaar groter worden van de vijver in tijden van economische stagnatie leidt tot de conclusie dat er keuzen gemaakt

moeten worden: keuzen in de zorg. Er wordt veel waarde gehecht aan doelmatigheid en doeltreffendheid; een soort nieuwe zakelijkheid waarbij 'afrekenen' op basis van geleverde prestaties norm wordt. Wat dit precies te maken heeft met kwaliteit van leven is niet altijd even helder. Toch ligt het voor de hand dat als het gaat om keuzen in de zorg dit ook iets te maken heeft met menselijke waardigheid.[18]

Toekomstperspectief

Voor humanistisch geestelijk werk zijn termen als doelmatigheid, doeltreffendheid, afrekenen en dergelijke begrippen uit een verkeerd taalspel. De er achter schuilgaande deskundologische receptuur staat haaks op het karakter van humanistisch geestelijk werk. Dat heeft immers niets te maken met 'doe-beweringen' die – indien opgevolgd – tot een voorspelbaar resultaat leiden.[19] In dit opzicht is de vraag naar de effectiviteit van geestelijk werk enigszins absurd. Het gaat om twee verschillende denkwerelden en degenen die deze in elkaar proberen te schuiven maken dezelfde fout als de pastoor die in de jaren vijftig maatschappelijk werk in verband bracht met kerkbezoek of de dominee die de financiering van jeugdwerk koppelde aan het aantal catechisanten. Me dunkt dat we die tijd nu toch echt gehad hebben.
Welke toekomstperspectieven tekenen zich dan wel af? Deze zullen eerder iets te maken hebben met kwaliteit van leven dan met effectieve hulpverlening. Ook binnen de prille traditie van het humanistisch geestelijk werk draait het immers om de menselijke waardigheid, om levensecht humanisme. De werkingssfeer was echter beperkt tot de traditionele beroepsrol van het geestelijk werk en de confessionele voorgeschiedenis daarvan. Het toekomstbeeld kan dan langs de volgende drie lijnen worden geschetst:

1) Het behouden, versterken en verbreden van de opgebouwde traditie van humanistisch geestelijk werk, mede als uitdrukking van de voor Nederland typerende levensbeschouwelijke pluriformiteit.
2) Het hernemen van de kans om een eigen gesecularisseerde geestelijke professionaliteit te ontwikkelen.
3) Het vitaliseren van de inhoudelijke verlegenheid met keuzen in de zorg en kwaliteit van leven.

De eerste lijn komt grotendeels overeen met de aanbevelingen uit de nota *Toekomst van het humanistisch geestelijk werk* van de hoofden van dienst/directeuren van het HV. Dat deze hier als eerste genoemd wordt, kan worden beschouwd als aanwijzing dat deze ook een eerste prioriteit heeft, zeker op de wat kortere termijn. Het gaat hier om een nog zo prille traditie dat deze veel aandacht vereist. Maar toch, niet alle aandacht. Als gezocht wordt naar vernieuwing, en dan hebben we het over de lange termijn, zal ook in andere richtingen moeten worden gezocht. Een dergelijke vernieuwing wordt vooral gezocht in andere institutionele inbeddingen, waarbij aan-

sluiting kan worden gezocht bij wat het traditionele humanistische geestelijk werk inhoudelijk te bieden heeft. Gedacht wordt aan sferen zoals het personeelswerk, organisatie-ontwikkeling, beleidsadvisering, media, het onderwijs en dergelijke. Het is niet aannemelijk dat op deze sectoren het traditionele geestelijk werk ingang zal vinden. Het gaat eerder om een specifieke invalshoek waarmee vorm wordt gegeven aan bepaalde functies, dan om afzonderlijke functies. Dit kan ook ruimer gedacht worden: politici of rechters die nadrukkelijk werken vanuit een humanistische inspiratie, of onderwijzers, vormingswerkers, advocaten, en dergelijke. Van doorslaggevend belang is of deze werkers zelf menen hun werk vanuit een humanistische gerichtheid vorm te geven, en dat kan vanuit vele functies plaatsvinden. Deze vernieuwing betreft zoals gezegd niet zozeer de inhoudelijke gerichtheid, dan wel de institutionele inbedding, waarbij het van groot belang is de mensen die vanuit de aangegeven gerichtheid werken, met elkaar in contact te brengen. De onderlinge dialoog moet het mogelijk maken helderheid te verkrijgen over de vraag wat de gedeelde inspiratie inhoudt en hoe daar in concrete zin vorm aan kan worden gegeven. Het behoeft hier niet bij uitstek te gaan om het begeleiden van mensen met problemen, om pijn, verdriet of lijden. Het is immers zeer wel denkbaar dat ook zonder dat behoefte bestaat aan begeleiding bij de inrichting van een menswaardig bestaan, het samenstellen van een eigen levensplan. Meer dan voorheen zal aandacht moeten worden besteed aan 'normale' vorming en ontwikkeling, zonder dat direct sprake is van existentiële nood. Een minder kommervolle benadering is voor de algemene beeldvorming dringend geboden. Bij begeleiding en advies kan het immers ook gaan om alledaagse vraagstukken betreffende een zinvol bestaan.

De derde lijn gaat nog één stapje verder en vraagt de aandacht voor het debat over kwaliteit van leven, zorg en menselijke waardigheid. Als we het huidige zorgdebat bezien dan moet al snel worden geconstateerd dat onvoldoende duidelijk is in hoeverre keuzen in de zorg verbonden zijn met een oordeel over een menswaardig bestaan. Meer in het algemeen geldt dat bij een te entameren publiek debat hierover niet kan worden teruggegrepen op een dergelijke traditie. Van humanistici mag worden verwacht dat deze deskundigheid ontwikkelen als het erom gaat hoe een dergelijk debat gevoerd kan worden, welke vragen dan moeten worden gesteld en in welke richting een antwoord kan worden gezocht. Dat dit antwoord iets te maken moet hebben met menselijke waardigheid kan hierbij als uitgangspunt worden gehanteerd.

Tezamen biedt dit een voldoende basis voor een solide toekomstperspectief voor humanistisch geestelijk werk. Dit vereist wel een overtuigend zelfvertrouwen en of dat voldoende is moet nog worden bezien. Het vereist ook vernieuwend denken en nu de prille traditie van het humanistisch geestelijk werk wat onder druk komt te staan, is dat blijkbaar niet het eerste waaraan wordt gedacht. Er wordt dan al snel (en volgens mij te snel) gezegd dat je niet aan de tak moet zagen waar je op zit. Het gaat me echter niet om de tak, maar om de veronderstelde stam. Laten we daar geen misverstanden over laten bestaan: de stam van het georganiseerde humanisme in

Nederland heeft een bescheiden omvang. Voor een deel is dat wellicht eigen aan het humanistische gedachtengoed: de woordcombinatie georganiseerd humanisme is niet zondermeer vanzelfsprekend. Tussen levensecht humanisme en georganiseerd humanisme bestaat een zekere spanning. Dit wijst erop dat er wellicht nog een tweede stam kan worden onderscheiden en wel die van het culturele humanisme. De stam van het niet georganiseerde, geleefde humanisme (ook wel aangeduid als volkshumanisme) biedt wellicht interessante mogelijkheden voor de vernieuwing van het beroepsprofiel voor humanistici.[20]

Naar een nieuw beroepsprofiel

Een dergelijk perspectief sluit aan bij een afnemende belangstelling voor levensbeschouwelijke organisaties, politieke partijen, vakbondorganisaties en dergelijke. In de huidige maatschappij worden bindingen meer en meer diffuus; een beweging of manifestatie spreekt blijkbaar meer en meer tot de verbeelding. Voor het humanisme in Nederland komt daar nog bij dat het erachter liggende gedachtengoed een breed maatschappelijk draagvlak heeft, waardoor de meerwaarde van georganiseerd humanisme betrekkelijk is. Het belang dat door allerhande groeperingen en individuen aan humanistische waarden wordt gehecht brengt paradoxaal genoeg met zich mee dat het HV betrekkelijk onbekend is, zeker als het er om gaat waarvoor het staat.[21] Voor humanistisch geestelijk werkers op de traditionele velden is dit wel degelijk een probleem. Ambt en vrijplaats hebben zonder twijfel voordelen, maar ook nadelen en dat geldt zeker als het achterliggende genootschap onvoldoende maatschappelijke bekendheid heeft. Maar weinig Nederlanders zullen het direct begrijpen als iemand meedeelt ambtsdrager vanwege het HV te zijn. Voor de versterking van het traditionele humanistische geestelijk werk is dit een belangrijk aandachtspunt. De UVH ziet het dan ook als haar taak bij voortduring aandacht te vragen voor het belang van de geestelijke dimensie van het menselijke bestaan; een dimensie die nadrukkelijk moet worden onderscheiden van een psychische of een sociale.
We zien dan mogelijkheden om het beroepsprofiel van humanistisch geestelijk werk te verbreden; niet primair als traditioneel ambt aan de stam van het georganiseerde humanisme, maar als normatieve professie aan de stam van het geleefde humanisme. Dit roept uiteraard de vraag op of dan nog wel sprake is van een ambt. Niet in traditionele zin, dat zal duidelijk zijn. Maar ook wat dit betreft is vernieuwing zeer wel mogelijk en ook aannemelijk te maken. Dat sprake is van een ambt houdt in formele zin in dat er een opdracht in het geding is waar de ambtsdrager gezag aan ontleent.[22] Bij het traditionele humanistische geestelijk werk wordt deze opdracht verstrekt door het HV. Inhoudelijk komt de opdracht neer op dienstbaarheid aan humanisering, het bevorderen van 'humanitas', van menselijke waardigheid. Een bij uitstek menselijke opdracht gevoed door de gedrevenheid bij te dragen aan een menswaardig bestaan, een 'leven in waarheid',[23] aan 'moral meaning'.[24] Een dergelijke opdracht, bezien vanuit een humanistisch perspectief, is geen afgeleide van leer-

stellige uitspraken. Wat onder een menswaardig bestaan wordt verstaan hangt af van concrete omstandigheden. Voor orthodoxie is geen ruimte; de vraag is open. Dit vereist een permanente dialoog. De opdracht om vanuit een humanistisch perspectief een bijdrage te leveren aan humanisering heeft weinig te maken met traditioneel funderingsdenken; er is geen vaste grond.

De term humanisering wijst op een procesmatige activiteit, een doende zijn met, een voortdurende bevraging van de kwaliteit van leven. Dit vereist een open houding en een permanente dialoog over de in het professionele handelen vervatte waarden en normen. Het forum waar deze dialoog gevoerd wordt kan gevormd worden door het georganiseerde humanisme, maar ook meer diffuse vormen zijn denkbaar. Deze kunnen een daadwerkelijke bijdrage leveren aan de gezochte verbreding, waarbij de opdracht als het ware gedemocratiseerd is. Overigens wijkt dit slechts gradueel af van bestaande praktijken. Een dergelijke opdracht gaat samen met het ontwikkelen en in stand houden van een communicatief gezag als kern van de normatieve professionaliteit.

De inzet blijft het vanuit een humanistische inspiratie bijdragen aan een menswaardig bestaan. Deze reflexieve kern staat centraal bij het professionele handelen van de humanisticus. De normativiteit betreft uiteindelijk zingevingsvragen en wel met name de zelfbewuste omgang daarmee in een pluriforme cultuur. De werkingssfeer hiervan blijft zeker niet beperkt tot de traditionele werkvelden van het humanistisch geestelijk werk. Het debat over de menselijke waardigheid moet op vele fronten worden gevoerd. En dan gaat het me niet alleen om het zorgdebat, maar ook om meer algemene cultuur-kritische projecten. Kortom, er is genoeg te doen voor de toekomstige humanisticus. Het bestaande humanistisch geestelijk werk is pas een eerste stap; wèl een stap die ten dele al een breder perspectief in zich had. Het gaat er nu om dit verder te profileren en te expliciteren. Werken aan geleefde menselijke waardigheid: een wenkend perspectief.

Noten

1 D. van Houten, 'De Universiteit voor Humanistiek; een tussenbalans', in: *Rekenschap*, 4o/1, maart 1993.

2 Voor een nadere uiteenzetting over prospectieve toekomstverkenningen zie: *Handleiding voor het ontwerpen van scenario's*, Scenarioteam vakgroep Planning en Beleid, Rijksuniversiteit Utrecht. Studierapporten Rijksplanologische Dienst, nr 18. Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, Den Haag, 1981. Hoofdstuk 1.4. Prospectieve scenario's zijn in tegenstelling tot projectieve scenario's, bij uitstek normatief.

3 De projectgroep bestond uit: Douwe van Houten, Ton Jorna, Harry Kunneman en Henk Manschot. Aan het platform werd deelgenomen door: Pam Hobbelman, Marjan Hoogeboom, Catharine van der Par, Ben van Remmerden, Gerard Snels en Luc Taal.

4 Het betreft hier een bijzondere leerstoel 'Vraagstukken geestelijke verzorging' uitgaande van de Christelijke Vereniging van Ziekenhuizen en Diaconessenhuizen in Nederland. Aan de faculteit Godgeleerheid is de doctoraalspecialisatie 'Geestelijke verzorging in ziekenhuizen' ontwikkeld. Tussen de

Rijksuniversiteit Groningen en de Universiteit voor Humanistiek is een samenwerkingsovereenkomst gesloten.

5 Vgl. C. Boey 'Geestelijk werk bij Justitie: het gevangenissysteem als context', in: *De gedachten zijn vrij; 25 jaar humanistisch geestelijk raadswerk bij de inrichtingen van Justitie.* Zeist, 1993. Cees Boey is voorzitter van de Vereniging voor Directeuren van Huizen van Bewaring in Nederland.

6 Vgl. de brief van de staatssecretaris van wvc, Hans J. Simons, d.d. 24 februari 1993 in antwoord op de open brief van een honderdtal geestelijk verzorgers d.d. 10 december 1992 betreffende de toekomst van de geestelijke verzorging in de gezondheidszorg. Afgedrukt in: *Praktische Humanistiek*, nr 8, juni 1993, p. 101-102. Zie ook: *Geestelijke verzorging verzekerd*, teksten van het mini-symposium over geestelijke verzorging in verpleeg- en verzorgingstehuizen op 28 oktober 1992, SGV-Amsterdam.

7 Jaap van Praag spreekt wat dit betreft over 'de kleine strijd'. Bij de 'grote strijd' gaat het om het tegengaan van nihilisme, of zoals we tegenwoordig zeggen, relativisme.

8 Zie D. van Houten: 'Systeem en Zorg; over de professionaliteit van interventies', in: *Methodiekontwikkeling; concepten en trajecten*, Stichting Welzijnspublicaties, Utrecht, 1993.

9 Voor een aanval op neutrale geestelijke verzorging: Harry Kunneman, 'Behoud door transformatie; de toekomst van het ambt en vrijplaats', in: 'Ambt en vrijplaatsfunctie van de geestelijk verzorger', themanummer *Praktische Humanistiek*, nr 8, juni 1993, pp. 59. Zie ook de bijdragen van Jaap Doolaard, Paul Erftemeyer en Gerben Heitink aan dit nummer.

10 Vgl. J.H.M. Mooren, *Geestelijke verzorging en psychotherapie*, Ambo, Baarn, 1989; en *Psychotherapie en zingeving*, S. Debats (red.), Acco, Amersfoort/Leuven, 1988.

11 Met dank aan Jan-Hein Mooren voor zijn etymologische verkenning rondom de termen ziel/zielig en geest/geestig.

12 Zie hiervoor de zeer lezenswaardige analyse van Sjaak Koenis, 'De precaire professionele identiteit van sociaal werkers', in: *Professie tussen ambacht en levensbeschouwing.* Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn, Utrecht, 1993, hoofdstuk 1.

13 Vgl. N.M. Burger, 'De geschiedenis van het humanistisch geestelijk werk als methode', in: *Humanisme; theorie en praktijk*, P.B. Cliteur en D.J. van Houten (red.). Academische Uitgeverij Amersfoort, Amersfoort, 1993.

14 Hierbij moet worden aangetekend dat confessionele geestelijke verzorging niet hetzelfde is of niet behoeft te zijn als pastoraal werk. Vgl. Gerben Heitink, 'Pastoraat of geestelijke verzorging?', in: *Praktische Humanistiek*, nr 8, juni 1993, pp. 8-19.

15 Vgl. D.J. van Houten en P. van Lieshout, 'De institutionalisering van zorg', in: *Theorie van de zorg*, H. Manschot en M. Verkerk. (in voorbereiding)

16 D.J. van Houten en H.P. Kunneman, 'Professionalisering van Humanistisch geestelijk werk; perspectieven en problemen', in: *Humanisme; theorie en praktijk*, P.B. Cliteur en D.J. van Houten (red.). Academische Uitgeverij Amersfoort, Amersfoort, 1993.

17 Vgl. Koenis *op cit.* hoofdstuk 1.4 waarin de ideologie van 'de modernen' bondig wordt weergegeven. Het belang van levensbeschouwelijke aspecten in de hulpverlening wordt sterk gerelativeerd t.g.v. psychische aspecten. Dit komt erop neer dat de professionele identiteit wordt losgeweekt uit de levensbeschouwing. Van Praag verbindt de humanistische grondslag van maatschappelijk werk met de gehanteerde methodiek, te weten casework, maar dit is geen exclusieve humanistische methodiek. Ook binnen de kringen van Humanitas speelt de vraag of de humanistische grondslag nog waarde heeft.

18 Dit komt tot uitdrukking in de taakstelling van de projectgroep 'existentiële kwaliteit' die een bijdrage voorbereidt voor het publieke debat over zorg, in het verlengde van het rapport van de commissie Dunning (Keuzen in de Zorg). Deze projectgroep is een samenwerkingsverband tussen de humanistische stichting Socrates, Vrouwenstudies Algemene Sociale Wetenschappen (Universiteit Utrecht) en de Universiteit voor Humanistiek.

19 Dergelijke 'doe-beweringen' maken deel uit van het positivistische van de moderne sociale wetenschappen. Dit gaat ervan uit dat op grond van wetenschappelijke kennis eenduidig kan worden aangegeven hoe moet worden gehandeld om een bepaald probleem op te lossen. De hier voorgestelde normatieve professionaliteit is wat dit betreft post-positivistisch (vgl. noot 10). Met deze uitdrukking wordt benadrukt dat het niet gaat om een terugkeer naar traditionele levensbeschouwelijke kaders, maar om een stap vooruit.

20 Voor 'volkshumanisme' zie: P. Thoenes, 'De geschiedenis van het humanisme in Nederland', in: *Humanisme; theorie en praktijk*, P.B. Cliteur en D.J. van Houten (red.). Academische Uitgeverij Amersfoort, Amersfoort, 1993.

21 M. Leentvaar-Braakman, *De maatschappelijke behoefte aan voorzieningen en activiteiten van het Humanistisch Verbond*, Universiteit voor Humanistiek, Utrecht, 1992.

22 M. Wimmers, 'Humanistisch geestelijk werk: hoe is het mogelijk', in: *Praktische Humanistiek*, nr 8, juni 1993, pp. 45-46.

23 V. Havel, *Living in Truth*, Faber & Faber, Londen/Boston, 1986.

24 A. Giddens, *Modernity and self-identity; self and society in the late modern age*. Polity Press, Cambridge, 1991. pp. 41 e.v.

Het ontdekken van je weg

Een gesprek met Nettie van Rijswijk (existentieel therapeute)

Ina Brouwer en Albert Nieuwland

Drs I. Brouwer en drs A. Nieuwland zijn beiden werkzaam aan de Universiteit voor Humanistiek, respectievelijk als toegevoegd docent praktische humanistiek en toegevoegd docent sociologie en antropologie.

Na vijftien jaar ontmoetten we eind 1992 tijdens het laatste weekend van het Humanistisch Opleidingsinstituut (HOI) Nettie van Rijswijk (vroeger Flint) weer. Ze werkt sinds enkele jaren als 'vrij gevestigd' existentieel therapeute in Drenthe. Wij vonden haar verhaal een voorbeeld van iemand, die mede door een opleiding als het HOI, zin en vorm aan haar eigen leven geeft. Uit Nettie's relaas blijkt hoe hard zij moest werken aan haar persoonlijke ontwikkeling om als existentieel therapeute een eigen praktijk op te bouwen. Haar verhaal laat zien hoe belangrijk het voor de persoons- en beroepsvorming is om de eigen existentiële vragen onder ogen te zien, om op dit niveau met cliënten te kunnen werken. Ook de verwerking en integratie van theorieën vormen onderdeel van dit proces. Nettie: "Wanneer ik met mensen werk, telt slechts de mens die ik begeleid en verdwijnt alle theorie naar de achtergrond." Later, bij Nettie thuis, vertelt ze ons haar levensverhaal dat leidde tot haar huidige praktijk als existentieel therapeute.
De door haar ontwikkelde 'existentiële hulpverlening' biedt naar onze mening mogelijkheden voor het verruimen van het beroepsprofiel van humanistisch geestelijk werkende. Er zou best eens nagedacht kunnen worden over een opleiding gericht op deze vorm van hulp en begeleiding, bijvoorbeeld als afstudeerrichting of als postdoctorale cursus. Maar dan zou de Universiteit voor Humanistiek (UVH) daarvoor een adequaat voorbereidend studiepad moeten ontwikkelen.

Van moeder op dochter

Nettie werd in 1930 in een katholiek gezin met zeven kinderen geboren. In haar jeugd speelde 'de dood' een grote rol: "Mijn moeder had veel emotionele problemen, die door de familie werden 'weggemoffeld'. Zij dreigde vaak met zelfmoord. Nu herkent Nettie het klassieke vrouwenpatroon dat in haar jeugd van moeder op dochter werd doorgegeven: "Aan mijn moeders emotionele problemen kwam geen dokter te pas. Haar onverwachte hysterische aanvallen richtten zich speciaal op mij, ik was daar behoorlijk bang voor. Mijn vader en broers merkten dit niet op. Ik stond daarin alleen en begon mijzelf weg te cijferen. Ik gaf moeder alle liefde en zorg, maar innerlijk trok ik me terug. De zorg die ik zelf tekort kwam maakte dat ik ging moederen over anderen. Ik kom dit vaak tegen in mijn praktijk. Vrouwen herkennen wèl de problemen van hun moeder, maar zien niet dat hun eigen problemen exact dezelfde zijn." Nettie merkte pas later het 'vrouwbeeld' op dat het katholieke geloof de vrouw toebedenkt en hoe haar opvoeding dit emotionele patroon versterkte.

Isolement

Naast de confrontatie met de dood speelde ook 'isolement' een belangrijke rol in haar jeugd. In de oorlog, toen Nettie pas elf was, moest ze plotseling het huis uit voor een vijftien jaar ouder joods nichtje dat kwam onderduiken. "Voor mij was er geen plaats meer. Ik voelde me angstig en geïsoleerd van de anderen, hoewel ik me heel flink bleef gedragen. Gelukkig werd die situatie op voorspraak van mijn nichtje snel teruggedraaid, maar ja, het kwaad was al geschied. Daar kwam bij dat mijn nichtje aantrekkelijk was en de aandacht trok van de huisgenoten. Later leerde ik van haar veel over vrouw-zijn. Ervaringen die mijn moeder niet kon geven. Toen na de oorlog dat nichtje weer ineens het huis uitging, voelde ik me net zo in de steek gelaten als toen ze kwam."

Na de oorlog werkte Nettie vijf jaar in een boekhandel. Daar ontdekte ze de literatuur. Haar existentiële vragen die voorheen door niemand werden herkend en die ze zelf ook niet bespreekbaar kon maken, kwamen hier aan de orde. Boeken werden haar raadgevers, die haar begeleidden. Hier 'verslond' ze existentialisten als Camus, Marcel, Jaspers en Heidegger. Camus bevestigde in zijn boek *De Pest* haar opvatting dat ze zichzelf dienstbaar moest opstellen naar anderen. "Nog steeds vond ik het belangrijk mezelf te leren wegcijferen ten behoeve van anderen."

Lief zijn

Nettie: "Thuis leerde ik niet voor mezelf opkomen. Ik leerde te doen alsof alles goed met me ging. Angst, schuldgevoel en boosheid uitte ik niet." Deze zijnswijze, die Nettie in haar huwelijk voortzette, werd haar bijna noodlottig. Toen ze 38 was, werd er na een operatie een foutje gemaakt. Nettie zei echter niet dat ze vreselijke pijn had, ook toen ze bijna dood ging wilde ze nog aardig en lief overkomen: "Ik voelde me in een diep gat verdwijnen en ik had me eigenlijk al verzoend met het einde." Toch vormde deze 'bijna-doodervaring' een keerpunt: "Ik herinner me het moment

levendig dat ik er weer bovenop kwam. Het stortregende toen, het water kletterde door de regenpijp. Als ik hetzelfde geluid weer hoor, doorstroomt me iedere keer weer een groot geluksgevoel."
Door dit voorval werd Nettie zich bewust van haar vitale levensdrang. Toen ze daaraan gehoor gaf, paste ze steeds minder in de conventionele bedding van haar gezin. "Na die ervaring van bijna doodgaan ben ik veel actiever naar buiten gaan optreden. Vóór die operatie leefde ik als vrouw en moeder nogal beschermd. Ik had me eigenlijk alleen met de opvoeding van mijn kinderen beziggehouden en verkeerde daardoor in een soort isolement. Na mijn herstel werd ik vrijwilligster in de oudercommissie op de middelbare school. Ik weet nog heel goed dat ik op lezingen helemaal geen vragen durfde te stellen, terwijl ik ze wel degelijk had. En als aan mij gevraagd werd wat ik wilde, schoot er allereerst door mijn hoofd: Wat wil mijn man en wat willen mijn jongens?" Door haar werk in de oudercommissie kwam ze op het spoor van het vrijwilligerswerk in het Humanistisch Verbond. "Ik merkte dat ik kikte op hulpverlening en vond dat niet kloppen. Daarom meldde ik me in 1973 aan op het HOI. Ik wilde wel hulpverlenen, maar dan verantwoord en goed. Nou, dat heb ik op het HOI wel geleerd! Drie jaar lang iedere zaterdag naar het HOI, terwijl ik tot die tijd zo'n toegewijde moeder was... Mijn gezin nam me het niet in dank af. Pas later besefte ik hoe woedend mijn man en kinderen op me waren, dat ik er juist op zaterdag niet was."

De wijsheid van het lichaam

Nettie's grote belangstelling voor hoe de hulpverlening omging met het lichamelijk aspect van existentiële ontwikkeling kwam op het HOI nauwelijks aan de orde. Zij miste daar de aandacht voor de samenhang tussen lichaam en geest. Het humanistisch geestelijk werk werd niet lichamelijk geïnterpreteerd. Vanuit haar behoefte om 'met de hele mens' bezig te zijn, schreef zij in 1976 haar eindscriptie over *De eenheid van lichaam en geest.* Nettie: "Ik beëindigde mijn HOI-studie met een gevoel van gemis. Het had te maken met onvoldoende aandacht voor het lichaam, met mijn vrouw-zijn en mijn ervaring dat zingeving als iets van bovenaf gebracht werd. Ik ging in therapie en schoolde me bij in bio-energetica. Zo leerde ik beter luisteren naar de wijsheid van mijn lichaam. Nu werk ik ook met lichaamsoefeningen bij cliënten."

In die tijd begonnen de VOS-cursussen (Vrouwen Oriënteren zich op de Samenleving). Daar leerde Nettie dat het persoonlijke politiek is, en hoe vrouwenonderdrukking werkt. Ze deed mee in de FORT-beweging (Feministische Oefengroepen Radicale Therapie), zowel landelijk als in Drenthe. Ook in andere therapievormen schoolde ze zich bij, zoals transactionele analyse, counselen en groepsdynamica.
Via een Jungiaanse therapie en leergroep verdiepte ze haar inzicht in de man-vrouwpolariteit, waardoor ze meer zicht ontwikkelde op het psychische aspect van het mannelijke en vrouwelijke in ieder mens. "Door deze polariteiten meer in

samenhang te beleven ervoer ik zinbeleving, 'zelfwording' in de termen van Jung."
In haar Jungiaanse analyse leerde Nettie dat het toelaten van de lichamelijke schaduwkanten van het leven – zoals verdriet, boosheid, je verongelijkt of verlaten voelen – angst oproept, omdat je daardoor het vaststaande beeld van jezelf moet veranderen. "Vroeger kon ik deze gevoelens heerlijk in anderen projecteren. Nu ben ik beter in staat om de momenten te herkennen waarop ik mezelf onderuit haal. Zo herken ik bijvoorbeeld eerder dan voorheen mijn angst om emotioneel door iemand bezet te worden. Dan ga ik als verdedigingsmechanisme mijzelf en anderen vlijmscherp analyseren. Door meer verantwoordelijkheid te leren dragen voor de niet-bewuste kanten van mijn eigen functioneren leerde ik de kwaliteit van de mannelijke en vrouwelijke geestvermogens beter kennen."
Op het HOI had Nettie van counselen en groepsdynamica wel wat meegemaakt, net genoeg om bijvoorbeeld die VOS-cursussen te begeleiden, maar ook niet meer. Het bleven aanzetten die om nadere uitwerking vroegen. Misschien geldt wel voor elke opleiding dat daarna pas de 'echte' opleiding begint. Maar juist op het terrein van de existentiële hulpverlening is het volgens Nettie noodzakelijk om jezelf goed te leren kennen voordat je op cliënten wordt losgelaten. "In ieder geval voelde ik dat bij mezelf zo."

Navelstaarderij?

Nettie: "Er wordt nu wel gezegd dat er toentertijd op het HOI teveel aandacht voor persoonlijke groei is geweest en dat wordt dan afgedaan als navelstaarderij. Ik ben het daar absoluut niet mee eens. Aandacht voor je eigen ontwikkeling is ècht nodig, maar het hangt er wel vanaf hoe dat gebeurt. Ook in de FORT-beweging heb ik vrouwen meegemaakt die maar bleven doorknuffelen en nooit verder kwamen. Dat is het gevaar van zelfhulpgroepen. Nettie ontmoette nogal wat mensen die net als zijzelf, bleven zitten met de terugkerende vraag: "Wat is de zin van dit alles, van mijn leven?". Gedurende een serie lezingen over het grensgebied van psychiatrie en geestelijke verzorging maakte ze kennis met het werk van Irvin Yalom en de existentiële therapie.
Dat gaf haar een aanknopingspunt naar haar eigen vroegere grenservaringen van angst, schuld en isolement. Ze leerde het verleden zien als een belangrijke ervaringsbron. "Als er al gewerkt wordt met ervaringen uit het verleden is dat om te ontdekken hoe mensen nu, in het heden, hierdoor in hun existentiële ontwikkeling belemmerd worden."
De existentiële invalshoek van Yalom is in de beroepspraktijk van Nettie belangrijk. Ook haar cliënten komen eerder met zingevingsproblemen dan met onderdrukte gevoelens en driften, al spelen deze wel mee bij zingevingsproblemen. Als existentiële therapeute werkt ze juist met fundamentele angsten, zij zoekt en verheldert de onbewuste wil en weerstand tegen verandering vanuit diepere existentiële lagen. Dit is zeker geen egostisch navelstaarderij maar een zoeken naar een persoonlijke levensfilosofie vanuit een nieuwe zinbeleving en nieuwe waarden.[1]

Zinbeleving door nieuwe waarden

Nettie waardeert de existentiële benadering van Yalom om verschillende redenen. Zijn benaderingswijze stelt de mens en zijn of haar onmiddellijke beleving van de realiteit centraal zoals die zich weerspiegelt in de relatie tussen de cliënt en de therapeut. Bovendien biedt hij een modus om op gelijk-waardige basis met cliënten te werken. Nettie zoekt samen met de cliënt naar consistente verklaringen voor diens grondhouding en gedrag. Dit zoeken verschaft hen een verbinding, iets doelgerichts, een intellectueel bot om op te kauwen, het brengt hen samen, terwijl het werkelijke punt van verandering, de therapeutische relatie, ontkiemt en rijpt.[2] Het geeft een basis van zekerheid die het zelfvertrouwen van beiden vergroot.
Naast de inzichten van Yalom omtrent existentiële thema's als schuld, angst, isolement en de tegenpolen hiervan, vrijheid en verbondenheid gebruikt Nettie haar eigen inzichten omtrent mens- en wereld in dit zoekproces: "Het lichaam is nodig om angst en verlangens te kunnen toelaten. Aandacht en zorg voor lichamelijke uitingen vormen belangrijke aanknopingspunten om de existentiële vragen te concretiseren. Daarnaast vindt Nettie dat als de vraag naar de zin van het leven op existentieel niveau gesteld wordt, dat vraagt om de activering en integratie van zowel 'mannelijke' als 'vrouwelijke' geestvermogens. Deze wortelen diep in het lichamelijk bestaan van mensen: Het 'vrouwelijke' symboliseert 'leven' (wat dood inhoudt), het omvat het nog kwetsbare, onzekere, vloeiende verbindende associatieve, beeldende, met gevoel beladen 'denken'. Het 'mannelijke' symboliseert het logische, systematische, gerichte, krachtige, grijpbare, reeds gevormde en afgescheidene objectiverende denken. Als 'mannelijke' geestvermogens de 'vrouwelijke' uitsluiten, werkt dit verstarrend. Maar als 'vrouwelijke' geestvermogens de 'mannelijke' uitsluiten, werkt dit chaotiserend. In haar therapeutisch aanpak concretiseert Nettie dit thema met de vraag: 'Hoe kun je een goede vader of moeder voor jezelf zijn'? Zij meent dat het enige werkelijke antwoord op existentiële vragen alleen door jezelf gegeven kan worden door nu anders te handelen dan voorheen. Door de existentiële therapie vond Nettie weer aansluiting bij het humanistisch raadswerk dat vanzelfsprekend haar 'kleur' draagt.

Als hulpgever vertrekt Nettie vanuit het begrip vrijheid. "Vrijheid impliceert verantwoordelijkheid: De mens is de auteur van zijn of haar wereld, levensontwerp, keuzes en handelingen." In haar begeleiding ziet ze toe of iemand al voldoende ego-sterkte heeft om een confrontatie met de eigen vrijheid aan te kunnen. Ze let daarbij op de defensiemechanismen die iemand inschakelt om zijn of haar verantwoordelijkheid uit de weg te gaan zoals bijvoorbeeld het vermijden van autonoom gedrag: weten wat je moet doen, maar niet in staat zijn om het te doen omdat je dan het geloof in een 'redder' opgeeft. Het gaat Nettie erom dat de cliënt zijn of haar defensiemechanismen leert kennen en de blinde vlekken die dit veroorzaakt in de zelfreflectie leert herkennen als adequaat of ziekmakend.
Niet alleen het individuele krijgt aandacht, maar ook de sociale omgeving. Deze is

medeverantwoordelijk voor het ontstaan van existentiële problemen. Nettie vindt het belangrijk de hulpvraag in deze context te plaatsen. Zij onderzoekt de emoties rond gebeurtenissen en helpt deze zonodig verwerken. Vaak vraagt ze van haar cliënt een schriftelijk levensverhaal om het verband te kunnen zien tussen de gebeurtenissen van toen en nu en het gedrag en de houding van de cliënt daarin. Zij stelt wantrouwen, angst, isolement en schuld aan de orde, evenals participatie, verantwoordelijkheid (ook voor zichzelf)

Zo onderscheidt Nettie bijvoorbeeld drie vormen van schuld, reële schuld, neurotische en existentiële schuld. Reële schuld ontstaat als je de ander te kort doet. Neurotische schuld vormt zich als je niet meer authentiek kunt reageren op levensgebeurtenissen, doordat je emotioneel bezet bent door aanpassing aan anderen. Bij existentiële schuld is het vermogen geblokkeerd om authentiek te reageren op de levensgebeurtenisen. Het vermogen tot zinervaren en zingeven functioneert niet. Nettie concretiseert deze existentiële gevoelens net zo lang totdat de cliënt meer ruimte en openheid, verbinding ervaart. "Ja zeggen hiertegen roept, zoals met alle zelfstandige profilering, ook veel angst op. Het kan veel tijd kosten om schuld door te werken, agressie bewust te worden, ook de agressie gericht op ons zelf: de wens om gestraft te worden." Nettie werkt bij veel cliënten aan de vraag hoe je goed voor jezelf kunt zijn: "Het enige antwoord op existentiële schuld is het veranderen van je gedrag en houding. Cliënten die verantwoordelijkheid voor zichzelf gaan nemen, leren anders omgaan met zichzelf. Ze zien zichzelf anders en ervaren dat men zelf verantwoordelijk is voor hoe anderen je zien, behandelen en op je reageren."

Nettie voelt zich autonoom ten opzichte van haar cliënten terwijl ze toch verbonden blijft met mensen van wie ze houdt. "Ik heb veel moeten loslaten om naar m'n eigen behoeften en verlangens te leren luisteren. Ik leerde mezelf beter kennen. In mijn verlangen naar liefde en verbondenheid zat ook veel agressie die ik op anderen projecteerde, waardoor ik ook veel macht op die anderen uitoefende."

Mannen en vrouwen

Nettie werkt met mannen en vrouwen op verschillende wijze. "Vrouwen projecteren hun behoefte aan een zielebegeleider in de man. Zij zoeken (tevergeefs) hun ziel, de verbondenheidsdimensie, in hem, in plaats van hun eigen als 'mannelijk' gesymboliseerde geestvermogens te ontwikkelen. Ik werk met vrouwen zó, dat zij deze vermogens in zichzelf ervaren en erop durven vertrouwen. Ik richt me op hun zelfwording door de weerstand tegen verandering te bespreken. Ik ga de oorsprong na van door henzelf als negatief ervaren wezenlijke verlangens. Zo kwam er bijvoorbeeld een vrouw naar mij toe die wilde 'lief' boos worden. Ze nam zichzelf in feite niet serieus. Ik merk dat vrouwen door hun vrouwelijke socialisatie hun boosheid makkelijk vervormen en projecteren op anderen." Nettie meent dat wanneer we boosheid niet toelaten tot ons zelfbewustzijn deze absoluter wordt, we houden daarmee het kwaad in stand. "Negativiteit die niet onder ogen gezien wordt, vind ik erger dan deze zoveel mogelijk bewust ervaren. Ik huiver bij de gedachte dat er op dit moment

spiritueel therapeuten zijn, die opnieuw van bovenaf een heilig sausje toevoegen. Die over verlossing spreken terwijl alle negativiteit en schuld blijft zitten. Ik help schuld en negatieve gevoelens te accepteren, zodat mensen de taken en de opgaven herkennen die het leven aan ze stelt."

Mannen maken in de existentiële therapie een ander proces door dan vrouwen. Zij zijn geneigd hun ziel in de vrouw te zoeken. Voor hen is het de opgave om niet te versmelten met de 'gevoelsstroom' van vrouwen of het tegengestelde daarvan, zich niet te isoleren. "Ik leer mannen contact te maken met gevoelservaringen van zichzelf. Dit roept andere angsten, isolement en schuld op dan bij vrouwen. De diep ingewortelde socialisatie en sekseverhoudingen tussen mannen en vrouwen roepen vaak neurotische en existentiële schuld op. Niet voor niets is er vrouwenhulpverlening gestart omdat juist op dit punt mannen en vrouwen zichzelf en elkaar zo moeilijk begrijpen."

Spirituele momenten

Nettie ziet veel raadslieden die het niet aandurven om op existentieel niveau met cliënten in contact te treden; op het HOI werd het ook niet aangemoedigd en het valt ook niet af te dwingen. Mensen moeten het zichzelf eigen maken. Het volgen van workshops, trainingen en weekends tijdens of na de opleiding kan daarbij helpen. Mensen van 20 à 25 jaar zijn vaak nog te jong: "Je moet eerst je eigen angsten kennen voordat je er bij anderen aan kunt werken. Jongeren die afgestudeerd zijn kunnen mijns inziens het best eerst in vormingswerk en onderwijs duiken, voordat ze verzorging en therapie gaan doen."

Nettie's liefde voor mensen krijgt in haar werk op creatieve manier vorm. "Na het werken met een cliënt heb ik soms het gevoel dat we samen meer hebben gedaan dan we individueel konden. Dit is een heel spiritueel moment, waarvoor ik intens dankbaar ben. Zo'n spiritueel moment betekent veel voor mij. Spiritualiteit heeft met moed te maken: het durven toelaten van angst, schuld, woede, het kunnen loslaten van beheersing en macht. Ik kan me nog heel goed herinneren dat ik voor het eerst zelf mijn woede durfde te laten opkomen. Daarna voelde ik me veel meer verbonden met mezelf en anderen."

Existentiële therapie ziet Nettie als een reële verruiming van het beroepsprofiel van geestelijk werk. "Er bestaat een grote behoefte aan existentiële therapie, die niet alleen van het hoofd uitgaat. Mensen kunnen zich bewust worden van de keuzen die ze maken in het leven. Om te kunnen kiezen moet je kunnen voelen en voelen doe je met je lichaam. "Geestelijk werk is voor mij het louter reflectief bezig zijn, terwijl de existentiële ervaring ruimer is en ook te maken heeft met lichamelijkheid, liefde, creativiteit en intuïtie. Humanisme biedt mij de ruimte om m'n angst te overwinnen, om verantwoordelijkheid te nemen voor mezelf. Het steunt me bij het begeleiden van anderen."

Professioneel en vrij gevestigd

Met verbazing kan Nettie terugkijken op haar leven van de afgelopen tien jaar. Zij vraagt zich dan af hoe ze dit allemaal gestalte kon geven. Vanaf 1983, het moment waarop ze besloot te scheiden en haar eigen leven in te richten, maakte ze veel door: "Ik ging af en toe kapot van de zinloosheid en schuldgevoelens, maar er was ook weer vreugde dat ik mezelf ontwikkelde. Vrijheid ervaar ik nu als een proces, niet als een stadium."

Nettie is zichzelf pas in de loop van de tijd professioneel gaan noemen en bijvoorbeeld geld gaan vragen. Ze heeft nu een foldertje, waarin ze aangeeft welke opleidingen ze heeft gevolgd en met wat voor levensvragen ze werkt, zodat cliënten weten wat ze kunnen verwachten. Zij meent dat het voor mensen die zich zelfstandig willen vestigen van belang is te beseffen dat ze ondernemer zijn. "Je moet het een en ander afweten van inkomsten- en omzetbelasting. Verder moet je weten dat sommige gemeenten een startsubsidie geven aan mensen die een eigen praktijk willen beginnen, maar dan moet je wel eerst een beleidsplan maken".

Nettie: "Ik denk dat het diploma van de UVH, net zoals indertijd dat van het HOI voor mij, een mooie basis voor een verdere loopbaan kan zijn. Maar slechts een basis, en dan ook alleen maar als de afgestudeerde humanisticus wetenschap niet opvat als defensiemechanisme om de eigen existentiële vragen te ontvluchten. Veel mensen in onze tijd lijden aan narcistische problemen, ze functioneren als individu, los van zichzelf. Ze zijn uit op erkenning en bewondering door anderen en staan niet zelf ergens voor, terwijl ze dat wel pretenderen.

Een andere categorie cliënten die ik hier in Drenthe ook nogal eens tegenkom zijn mensen met een godsdiensttrauma. Het loslaten van het beeld van god de redder kan veel oproepen; vaak ook moet er een heel gevecht geleverd worden tegen een veroordelende god." Ze verzucht: "Ik zou graag willen dat de UVH eens een onderzoek deed naar het verband tussen een rigide godsdienst en fobisch gedrag. In ieder geval loopt mijn praktijk zondermeer goed; er is genoeg werk aan de winkel."

Noten

1 Irvin Yalom, *Existential Therapy*, New York, 1981, p. 190.

2 Een meer uitgewerkt verhaal over de methode van werken die Nettie van Rijswijk hanteert is te vinden in haar artikel 'Existentiële psychotherapie en verantwoordelijkheid', in: *Profiel 2. Het vrijgevestigde humanistische geestelijk werk als casus*, p. 4-12. Deze bundel is verkrijgbaar bij de Vereniging voor Vrijgevestigd Humanistisch Geestelijk Werk (VVHGW), postbus 367, 3850 AJ Ermelo. U bestelt de bundel door *f* 7,40 over te maken op giro 278238 van de vereniging.

Hindoes in de gezondheidszorg

Alphons van Dijk

Dr A.M.G. van Dijk is universitair docent theorie van godsdienst en religie aan de Universiteit voor Humanistiek. Hij bespreekt in dit artikel het rapport Geestelijke verzorging van hindoes in de gezondheidszorg, *van de Werkgroep Hindoesme, van de Sectie Interreligieuze Ontmoeting van de Raad van Kerken in Nederland.*

Hindoes in Nederland. Nederlandse hindoes? Bestaan ze echt? In het publieke debat over minderheden komen ze zelden voor. Veeleer staan de moslims in de aandacht en wordt er intussen heel wat over hen en soms ook door hen gepubliceerd. Allochtonen en islam; de twee lijken wel identiek. In een onderwijsprogramma aan de Universiteit voor Humanistiek over de multiculturele samenleving en humanisme bleken studenten het bestaan van hindoestanen, dat wil zeggen via Suriname vanuit India (Hindoestan) afkomstige medeburgers, in Nederland niet te hebben beseft; ze werden eenvoudig beschouwd als een variant op het type van de creoolse Surinamer. Toen men op initiatief van de Commissie Geestelijke Verzorging van de Nederlandse Zorgfederatie (NZF) anderhalf jaar geleden ging nadenken over een studiedag over geestelijke verzorging aan allochtonen en over een veranderende geestelijke verzorging in een multiculturele gezondheidszorg, vond men van meet af aan de weg tot vertegenwoordigers van de in ons land wonende moslims; hindoes konden pas in een latere fase meedoen en het zoeken naar hen bleek minder vanzelfsprekend.
Onze hindoestaanse landgenoten, afkomstig uit Suriname en vaak in het bezit van de Nederlandse nationaliteit, zijn veel minder zichtbaar in de samenleving, zowel de hindoes als de moslims onder hen. Ik beperk me tot de hindoes. Ze spreken vaak Nederlands, zeker de jongeren; er worden (nog) geen brandbommen naar hun tempels geworpen, al was het maar om de simpele reden dat er nauwelijks gebouwen van die naam in ons land bestaan en omdat de Nederlandse hindoe cultuur vooral gecentreerd is rond familie-rituelen en dus vaak thuis of in een per geval gehuurd

zaaltje plaats vindt. De criminele representatie van hindoes is minder publieksgevoelig omdat ze, in tegenstelling tot met name Marokkanen, veel minder in de categorie van agressieve delicten en (vermoedelijk) meer in die van vermogensdelicten voorkomen. Van deze minder zichtbare hindoes zijn er volgens een veilige schatting in ons land minstens 80.000.[1]
Aan het begin van een hindoe leven in onze maatschappij staan intussen enkele hindoe basisscholen.[2] Voor een waardige begeleiding van de geest van gestorvenen en tevens voor een goede rouwverwerking van de nabestaanden wordt steeds meer gepoogd afspraken te maken met crematoria; de rijke symboliek van en de ruime tijd, benodigd voor het afscheidsritueel past overigens niet gemakkelijk binnen de nuchtere calculatie van zulke instellingen. Voor existentieel cruciale punten in het leven tussen jeugd en dood weet de hindoe voor bijvoorbeeld huwelijkssluitingen zijn/haar pandit te vinden.
Wat echter bij ingrijpende ziekte en in stervensgevallen? Hier stelt de Commissie Hirsch Ballin vast:" Doch van een op gelijke wijze als andere (kerk)genootschappen verlenen van geestelijke verzorging is geen sprake"[3]. Voor wie op grond van overheidsmaatregelen te maken heeft met Defensie of Justitie heeft de overheid intussen vanuit haar directe verantwoordelijkheid bijzondere maatregelen getroffen, ook al blijft de realisering van de achterliggende intenties moeilijk genoeg. In de gezondheidszorg ligt de verantwoording voor geestelijke verzorging echter bij de instellingen zelf. Welke feitelijke situatie is daar aan te treffen? Wordt er een behoefte aan geestelijke verzorging *door moslims voor moslims* en *door hindoes voor hindoes* waargenomen?[4]

De **Werkgroep Hindoeïsme** van de Sectie Interreligieuze Ontmoeting van de Raad van Kerken in Nederland, heeft een bescheiden onderzoek gedaan naar de *Geestelijke Verzorging van Hindoes in de gezondheidszorg.* De werkgroep, waarin hindoes meewerken, benaderde daarvoor 35 ziekenhuizen in de Randstad en Groningen, waar zich relatief grote concentraties hindoes bevinden. Het betreft een kwantitatief onderzoek in 1990 en 1991, met voorgeformuleerde vragen omtrent de taak die een Dienst Geestelijke Verzorging ziet ten opzichte van hindoes, een eventuele overeenkomst of regeling met een pandit, de vrije toegang van een pandit tot patiënten, de hulpvraag vanuit de patiënten en de eventuele behoefte om bemiddeling hierin door de verpleging, de visie op de noodzaak van hindoeïstische geestelijke verzorging, de regels die men daaraan zou willen stellen, de bekendheid met de aanbevelingen van het rapport van de commissie Hirsch Ballin, de bereidheid eventueel een hindoe geestelijke verzorger in dienst te nemen. Tenslotte werd gevraagd naar voorzieningen betreffende voeding of het afleggen van een gestorvene en naar de kennis van de hindoe cultuur bij verplegenden.
De vragen omtrent de *taak* van het ziekenhuis ten opzichte van hindoe patiënten werd algemeen positief opgevat, wat echter niet vanzelfsprekend bleek te leiden tot inzicht in de noodzaak. Tevens bleek de vraag om geestelijke bijstand de behoefte tot

bemiddeling bij het verplegend personeel aanzienlijk te overtreffen. "Daaruit zou de gevolgtrekking gemaakt kunnen worden dat de structurele voorzieningen op dit punt slechts zeer ten dele aan de gewenste voorwaarden voldoen, hetzij vanwege een beleidsmatige onvolkomenheid in het ziekenhuis, hetzij vanwege de onbekendheid met, c.q. een gebrek aan, het aanbod van hindoe geestelijk verzorgers"[5].
Bij een kwart van de 35 respondenten bleek de bereidheid te bestaan tot het verschaffen van een kwalitatief betere geestelijke verzorging dan tot nu toe, door een pandit in dienst te nemen; een iets kleiner aantal – de twee groepen bij elkaar gerekend dus hoogstens de helft van de respondenten – vindt een vaste regeling met een pandit voldoende. Een probleem ligt in de betrekkelijke spreiding van het toch niet al te grote aanbod hindoes over vele ziekenhuizen, als men hun aantal vergelijkt met dat van de moslims in Nederland.[6]

Het belang van dit onderzoek ligt niet in de (ook niet verwachte) opzienbarendheid van de uitkomsten, hoewel duidelijk wordt dat er nog wel enige structurele organisatorische problemen bestaan ten opzichte van de realisering van het meest elementaire grondrecht om in noodgevallen de bijstand van een pandit ingeroepen te krijgen: wie zoekt en vindt wie, hoe en waar?
Het belang is mijns inziens dat in de toelichting andere factoren naar voren komen, zoals het besef dat pandits, dat wil zeggen hindoeïstische priesters, een andere relatie met hun gelovigen onderhouden dan in de christelijke kerken en laat staan in humanistische kring gebruikelijk is. De begrippen 'geestelijke bijstand' en 'pastorale zorg' zijn niet eenvoudig in hindoestische noties te vertalen. Ze zijn er zelfs niet mee te vergelijken. Hindoes organiseren zich tot nog toe niet volgens de lijnen die wij in Nederland vanzelfsprekend vinden, als kerkelijke of levensbeschouwelijke organisatie, ook al worden pogingen hiertoe intussen ondernomen. Toelichting en Bijlage 2 van de brochure illustreren op treffende wijze wat op het reeds genoemde NZf congres 'Kleur Bekennen' de 'historisch gegroeide monocultuur van de Nederlandse structuren van geestelijke verzorging' werd genoemd.
De brochure zelf gaat niet zo ver dat over een levensbeschouwelijke (christelijke) monocultuur gesproken wordt. De schrijvers weten dat de hindoe gemeenschap zich bevindt in een proces van verandering en herinterpretatie van de religieuze traditie, waarvan de contouren nog niet helder zijn. Ze formuleren op basis van de bestaande vormen van organisatie van levensbeschouwelijke groepen en de inrichting van de diensten geestelijke verzorging enkele minimale eisen waaraan voorzieningen voor hindoes zouden moeten voldoen. Deze zijn: een actieve voorlichting bij intake van hindoe patiënten over de mogelijkheid van het verlenen van geestelijke bijstand, een ruimte die op z'n minst tijdelijk voor hindoeïstische religieuze plechtigheden gebruikt kan worden, voorzieningen voor èchte vegetarische maaltijden (niet alleen die waaruit alle herkenbare vleesresten zijn verwijderd, zoals hindoes nogal eens ervaren) en voor het afleggen van overledenen volgens hindoeïstische voorschriften. Verder pleit de **Werkgroep Hindoeïsme** voor meer informatie omtrent hindoeïsme binnen

de opleiding voor verpleegkundigen en voor het opnemen van contact met plaatselijke hindoeïstische gemeenschappen om enkele minimale regelingen te kunnen treffen voor opvang en begeleiding van hindoe patiënten.
Tenslotte geeft de brochure een beknopte inleiding tot het hindoeïsme in Suriname en Nederland, alsmede een beperkte maar nuttige bibliografie.

Hoe beperkt de reikwijdte van de voorstellen van de brochure ook is – men heeft zich realistisch willen opstellen – ze maken duidelijk dat zelfs een bescheiden uitwerking van organisatorische en praktische consequenties van de grondwettelijke vrijheid van godsdienst en levensovertuiging heel wat verder gaat dan de morele impuls die daaraan ten grondslag ligt.
Tenslotte: we moeten beseffen dat nadenken over de wijze waarop hindoes en moslims, met hun eventueel andere opvattingen en gewoontes omtrent geestelijke verzorging, hun grondrechtelijke plaats in de geestelijke verzorging kunnen gaan innemen, ons duidelijk maakt welke vanzelfsprekendheden er bestaan binnen de organisatie-structuur van onze historisch gegroeide (christelijke) monocultuur op het terrein van de geestelijke verzorging. Voor hindoes is het moeilijk zich daar zonder meer bij aan te passen.
Men kan zich overigens ook afvragen of die vanzelfsprekendheid ook niet gegolden heeft voor de inpassing van de humanistische geestelijke verzorging indertijd, als andersdenkenden. Het lijkt nu het moment, ook voor de humanisten, om zich rekenschap te geven van hun positie in deze monocultuur. De humanistische geestelijke verzorging zou zich uitgedaagd kunnen voelen door de nu plaatsvindende multi-culturele ontwikkeling.

Geestelijke verzorging van hindoes in de gezondheidszorg, **Werkgroep Hindoeïsme**, Sectie Interreligieuze ontmoeting, Raad van Kerken in Nederland. Te bestellen door overschrijving van *f* 5,– per exemplaar op postgiro 559839 van de Raad van Kerken in Nederland, Koningin Wilhelminalaan 5, 3818 HN Amersfoort, onder vermelding van "Hindoes in de gezondheidszorg".

Noten

1 In de eerste televisie-uitzending van de Organisatie Hindoe Media (OHM), begin oktober 1993, was sprake van 150.000 Hindoestanen, welk getal waarschijnlijk door de behoefte van zelfmanifestatie is gekleurd.

2 L. Bloemberg en D. Nijhuis, 'Hindoebasisscholen in Nederland', in: *Migrantenstudies*, 1993, nr. 3, p. 35-51. Er moet worden opgepast voor de beeldvorming, alsof een minder goede beoordeling van zulke scholen wezenlijk met hun identiteit te maken zou hebben, zonder dat rekening wordt gehouden met allerlei factoren die voor de honderden andere bijzondere scholen evenzeer kunnen gelden.

3 *Overheid, godsdienst en levensovertuiging. Eindrapport criteria voor steunverlening aan kerkgenootschappen en andere genootschappen op geestelijke grondslag*, Commissie Hirsch

Ballin, Den Haag, 1988, p. 69.

4 De formulering 'door...voor' lijkt wellicht vanzelfsprekend maar blijkt dat niet altijd te zijn. Op het congres 'Kleur Bekennen. Een veranderende geestelijke verzorging in een multi-culturele gezondheidszorg' van de NZF, 14 oktober 1993, was van autochtone kant niet altijd op eenduidige wijze sprake van het 'door', terwijl het 'voor' algemeen geaccepteerd leek te zijn.

5 *Geestelijke Verzorging van Hindoes in de gezondheidszorg*, p. 12-13.

6 Statistisch gezien ligt de verhouding hindoes-moslims ongeveer 1 : 5.

Nieuwsbrief

Berlin ist eine Reise wert. De IHEU conferentie ook?

Een kritische impressie van John Brobbel

Dit jaar werd voor de eerste keer het congres van de International Humanist and Ethical Union (IHEU) in Europees verband georganiseerd en wel in het oostelijk deel van Berlin, waardoor het ook mogelijk werd dat veel Oost Europese landen deelnamen. In totaal namen 400 mensen deel uit 20 landen. De Universiteit voor Humanistiek werd vertegenwoordigd door Fons Elders, Rob Buitenweg en ondergetekende. Het congres vond plaats van 25 tot 30 juli in het congrescentrum Haus am Kölnischen Park, onder de noemer 'East West Dialog on Democracy – Human Rights – Humanism'. Elke dag stond een specifiek thema centraal. In de ochtend werden plenaire inleidingen gehouden door hoogleraren, filosofen of schrijvers uit verschillende landen. In de middag kon men kiezen uit diverse workshops waar aan de hand van sub-thema's verder gediscussieerd werd, soms gecombineerd met excursies in het kader van een bepaalde thematiek, zoals 'The Intercultural Women's Centre S.U.S.I.', 'Gay-Berlin' en 'The Humanistischer Verband Deutschlands head office'.

De dagthema's waren: 'The uprising of Nationalisms', 'Humanist Strategies for Opposing Nationalism and The Violation of Human Rights', 'Humanism – Harmony of the Sexes?', 'Emigrants and Refugees – Issues Concerning Humanist Solidarity', 'Religious Fundamentalism – War Against Self-Determination?'.

Op donderdagmiddag vond de presentatie plaats van 'The Humanist Award'. Deze werd dit jaar uitgereikt aan de 69-jarige Duitse filosoof en kerk-criticus Karl-Heinz Deschner, vanwege zijn grote verdienste voor het debat tussen humanisme en christendom. Op zijn naam staan zo'n dertig boeken. In voorafgaande jaren werd de award uitgereikt aan Andrej Sacharow, Alexander Dubcek en Jelena Bonner. Op donderdagavond werd het congres officieel afgesloten met een farewell dinner in een schitterend centrum van de humanistische organisatie Berlijn.

Al met al een druk en goed georganiseerd programma met voldoende ruimte voor informele gesprekken in de wandelgangen en tijdens de avonden. Daar werd dan ook druk gebruik van gemaakt. In een mengelmoes van talen, dat meestal erg op Engels leek, werden nieuwe contacten aangegaan, gesprekken verdiept, kritieken geformuleerd en nieuwe ideeën gecreëerd, waardoor in de loop van de week het congres wat levendiger en spiritueler werd of anders gezegd wat menselijker, althans voor mij. Nu is op zich het verschijnsel dat de wezenlijke dingen vooral in informele en kleine werkgroepen plaatsvinden niet nieuw, maar in toenemende mate werd ik en werden met mij verschillende anderen geconfronteerd met de vraag of de opzet van zo'n groot en breed congres nog wel past in deze tijd en of het in een humanistisch kader is te verantwoorden.

Elke ochtend werden tijdens de plenaire bijeenkomst 6 lezingen gegeven. Dat zijn 5 dagen x 6 sprekers = 30 inleidingen. Hoe-

wel gegroepeerd rond centrale thema's zijn de invalshoeken en contexten uiteraard geheel verschillend. Het maakt nogal wat uit wanneer iemand rond het thema 'Emigrants and Refugees' spreekt over rascisme, over vluchtelingen of emigranten, vanuit Amnesty International, vanuit de Unesco, vanuit het Westen of vanuit het Oosten. Het was niet duidelijk hoe de inleidingen, stellingen, visies, analyses zich onderling verhielden. In een bijeenkomst van 400 mensen is dat ook niet bij elkaar te brengen, afgezien nog van het taalprobleem. Het gevaar van vrijblijvendheid lag daardoor voortdurend op de loer, mede doordat menig verhaal bleef steken in statements, oproepen tot wat we zouden moeten, hoe we het moeten zien, waarvoor humanisten staan of behoren te staan, etc. Uitwerkingen leken geen reële optie te zijn. In de workshops gebeurde eigenlijk hetzelfde, maar dan rond een sub-thema met een iets kleiner aantal deelnemers.

Een belangrijk probleem vormden de begrippen 'humanisme' en 'humanisten'. Dat deze begrippen niet alleen per individu, maar ook per land verschillend worden ingevuld en beleefd, werd in de loop van het congres steeds duidelijker en voelbaarder. De historische, politieke, sociale en culturele contexten spelen hierin een cruciale rol. Een typerend voorbeeld is Noorwegen dat geen scheiding van kerk en staat kent, hetgeen onder andere betekent dat iedere inwoner kerkbelasting betaalt, tenzij men lid wordt van het Humanistisch Verbond, dan komt de belasting ten goede aan deze organisatie. Het is dus niet helemaal vreemd dat het Noorse Humanistisch Verbond relatief veel leden heeft.

Het verschil in opvattingen over humanisme kwam vooral tot uiting in een discussie tussen Fons Elders en Paul Kurtz (co-president IHEU en hoogleraar aan de universiteit van Buffalo, USA). Fons Elders zette het humanisme breed neer en schetste de verschillende tradities waarin onder andere ruimte is voor een christelijk humanisme. Een citaat van hem om aan te geven wat voor humanisme hij voorstaat: "The interplay between vertical and horizontal colours – a dynamic between the visible and invisible dimension of the human existence. A humanist spirituality does not depend on revelation and sacred books, nor on any external moral authority; it is spontaneously slumbering in every human person. It is the source of inspiration for the arts and for lifestyles; for the erotic and nature-oriented values and for an open attitude to non-Western cultures". Paul Kurtz legt daarentegen de nadruk op objektief kritisch onderzoek naar wat humanisme inhoudt of zou moeten inhouden. Een citaat van hem: "Humanists believe that there are objective methods for establishing reliable knowledge and that we ought to be skeptical of unverified and/or uncorroborated claims based upon pure intuition, revelation, emotion, or faith".

Het laat zich gemakkelijk raden dat de beide benaderingen aanleiding vormden voor een felle discussie met alle misverstanden van dien. Dat gebeurde dan ook. De ruimte die Fons in zijn visie bood werd door een aantal mensen niet als ondersteunend ervaren, maar werkte vooral verwarrend. Hij werd dan ook scherp bevraagd of dit het gezicht van de Universiteit voor Humanistiek was, met name op het punt van het zogenaamde christelijk humanisme. Ik heb in deze discussie benadrukt dat wij geen humanistische universiteit zijn (de UVH werd door een aantal mensen zo genoemd) maar een universiteit op basis van humanistische uitgangspunten, hetgeen inhoudt dat er ruimte is voor uiteenlopende visies, waarvan Fons één visie vertegenwoordigt, en dat het juist een op-

dracht van de universiteit is hier in voortdurend onderzoek te doen.

Bovenstaande is illustratief voor het geheel van het congres. Statements, vaak langs elkaar heen, vrijblijvend en in het beste geval een debat. De gezamenlijke noemer, het humanisme, het humanistische, is abstract, ver weg, moeilijk te pakken en nauwelijks voelbaar behalve in de bilaterale contacten tussen individuen en in kleine groepjes.
Tegelijkertijd zat in het geheel van het congres een veronderstelling ingebouwd van: wij humanisten. Wij als degenen die HET Humanisme vertegenwoordigen en daarmee ook de waarden van democratie en mensenrechten. Dat is geen geringe pretentie. Ik kreeg het er soms wat benauwd van. Ik moest denken aan de velen die zich vanuit humanitaire, zo u wilt, humanistische motieven inzetten en volharden in talloze projecten waar het gaat om menselijkheid en mensenrechten en geen vertegenwoordiger zijn van humanistische organisaties, geen wij-humanisten zijn en niet deelnamen aan dit riante congres. Maar wel behoefte hebben aan ondersteuning, solidariteit en onderbouwing. Ik geloof dan ook dat er verbindingen gelegd moeten worden tussen de humanistische bewegingen en projecten die in het kader van humanistische mensenrechten plaatsvinden of ontwikkeld worden. Dat betekent: géén grootschalig congres met een brede thematiek, maar meer specifieke conferenties en studiebijeenkomsten rond bepaalde projecten en problematieken waarin uitgangspunten en doelstellingen getoetst en verantwoord kunnen worden. In conferenties kunnen ervaringen worden uitgewisseld, bediscussieerd en onderbouwd door deze in een humanistisch oriëntatie- en waardepatroon te plaatsen. De inleidingen, lezingen en referaten zullen daardoor minder breedvoerig worden en een minder vrijblijvend karakter dragen. Ik ben er van overtuigd dat de internationale humanistische beweging op deze wijze geloofwaardiger zal zijn, beter tot haar recht zal komen en aan diepgang zal winnen.

John Brobbel

★★★

In memoriam

Op maandag 29 maart jongstleden is Herman Vegting (65) bij een ongeluk nabij Geffen (Noord-Brabant) om het leven gekomen. Hij reisde per trein en was onderweg voor de Stichting voor Humanistisch Studenten Raadswerk, waarvan hij ruim een jaar voorzitter was. Van zijn werk als humanistisch studentenraadsman in Wageningen zou hij twee donderdagen later officieel afscheid hebben genomen. Zijn opvolgster had hij al ingewerkt.
Herman was opgegroeid in Amsterdam. Hij heeft kans gezien om zijn ervaringen tot echte levenservaring samen te smeden. Dat maakte hem tot een bijzonder mens. Geen wondermens, want van zelf ging het natuurlijk niet. En er waren ook schokkende ervaringen, waarbij zijn verhaal stokte. Zoals die tijdens politionele acties in Indonesië, waar hij als dienstplichtige de oorlog van nabij meemaakte. Daarvoor schoten woorden te kort. Maar je kon merken dat zijn energie zich dan des te meer samenbalde tot een drijvende kracht in hem.
Herman was altijd in de weer: druk in gesprek, onderweg naar een volgende bespreking en plannen aan het maken voor de volgende tocht met zijn vrouw naar het buitenland. Hij had liefde voor mensen,

de techniek – zijn vroegere vak – en voor de natuur. En hij was een verhalenverteller. Soms wijdde hij uit over technische zaken, maar steevast kwam er een opvallende wending in zijn verhaal. Wie hem bijvoorbeeld vertelde dat de stroom in één maand wel drie keer uitgevallen was, en gekscherend tegen hem zei te merken dat hij niet meer bij het elektriciteitsbedrijf werkte, die kon van de vroegere technicus een serieuze levendige toelichting krijgen. Als het de luisteraar interesseerde, vertelde hij: "Er kan van in de centrale tot aan jouw meterkast iets mis zijn. Vroeger ben ik vaak met de storingsploeg op pad geweest. Nou moet je weten hoe dat ging, de manier van werken bedoel ik. Neem de veiligheidsprocedures. Die luisteren heel nauw, vooral als je met hoogspanning werkt, dat snap je zeker wel. En je moest ook op je collega's kunnen vertrouwen. Voor het opsporen van het defect bestaan heel precieze instructies: is het dit? Zo, nee; is het dat? Je bent op een heel systematische manier bezig."

In zijn verhaal kwamen allerlei technische details aan de orde, boeiend omdat deze verteller hierin zo duidelijk zijn liefde voor het vroegere vak liet blijken. En ineens zei hij dan: "Van dit soort ervaringen heb ik veel profijt gehad in al het werk dat ik nadien heb gedaan, bij personeelszaken, in de politiek en bij de vakbond. En ook bij het Humanistisch Verbond (o.a. als adviseur van de Ondernemingsraad) en het studentenraadswerk. Want als je iets wilt, en je kient niet uit hoe je dat stap voor stap kunt bereiken, dan kom je er niet. En je moet ook bedenken dat je samen werkt, samen met andere mensen. Na afloop moet je altijd samen door één deur naar buiten kunnen gaan. Anders deugt er iets niet."

Herman dacht meestal hardop na met overtuiging en zorgvuldigheid. Hij trok vergelijkingen, verbond vroegere ervaringen met die van nu, zocht naar verklaringen en wilde anderen daarvan deelgenoot maken. Alles passeerde de revue. Van alledaagse beslommeringen tot het wel en wee van de mensheid. Een verteller was hij. Het kleine gaf hij reliëf met de grote dingen in het leven en de grote dingen bracht hij terug tot hanteerbare proporties. Hij was ook een wereldverbeteraar. Solidariteit en rechtvaardigheid waren kernbegrippen voor hem. Maar hij was tegelijk nuchter en praktisch: "Als we vandaag een paar dingen fatsoenlijk met elkaar kunnen regelen, ziet het er morgen al weer een stuk beter uit."

Ook was Herman een gevoelsmens, al sprak hij zelf niet gemakkelijk over gevoelens. Eerder wat schuchter en onbeholpen. Maar bang was hij daar zeker niet voor.

Na zijn vervroegde uittreding was hij in 1986 in het humanistisch studentenraadswerk (HSR) gestapt. Eind 1987 is mede door hem de Stuurgroep HSR opgericht. Van deze werkgroep van studentenraadslieden werd hij voorzitter. Hij leek onvermoeibaar in het bepleiten van de belangen van het HSR bij het Humanistisch Verbond. Zo trachtte hij telkenjare het HV te overtuigen dat voorgenomen kortingen op het HSR-budget geen doorgang moesten vinden. Daarnaast wilde hij bijdragen aan de verdere ontwikkeling van het HSR. Het moest bezoldigd werk worden aan zoveel mogelijk universiteiten en HBO-instellingen. Geleidelijk aan zag ook hij een zekere mate van verzelfstandiging van de belangenbehartiging daarbij als zinvol. Toen het HV begin 1992 de financiële en personele ondersteuning staakte en het HSR losliet, zette hij zich volledig in om het werkveld dat hem zo ter harte ging te redden door veel werk te verzetten om de oprichting van de Stichting HSR voor elkaar te krijgen. Om zich goed aan het voorzitterschap te

kunnen wijden, besloot hij zijn werk als raadsman te beëindigen.
Het privédomein van andere mensen betrad hij nooit ongevraagd. Als hij het deed dan liep hij nooit vooruit, maar volgde behoedzaam in het voetspoor van de ander die hem had uitgenodigd. Alsof hij door een veld met witte orchideeën liep. De natuurvriend, de technicus wiens kennis voorzichtigheid gebiedt, de op het welzijn van zijn medemens gerichte sociaal-democraat, vakbondsman, raadsman, collega en humanist.
Bij wie hem kende zal hij – of je het nu wel of niet met hem eens was – in de herinnering blijven als een inspirerende verhalenverteller, iemand die hoe dan ook tot de verbeelding spreekt.

Frits Snijder, Freek Boon

★★★

Wenen en de mensenrechten

In juli werd een wereldconferentie over mensenrechten gehouden. Voor velen zal dat niet zo'n opzienbarend nieuws zijn, gezien het jaarlijkse woud van politieke conferenties. Toch was het een bijzonder evenement. Het was bijzonder omdat wereldconferenties over mensenrechten schaars zijn. Na het aannemen van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens in 1948 was er slechts één gehouden, en wel in Teheran in 1968. De conferentie was ook bijzonder omdat de afspraken ervoor werden gemaakt in een sfeer van euforische hoop en verwachting, die was ontstaan na de instorting van de Berlijnse Muur. De jaren daarvoor werd het internationale debat op het terrein van de mensenrechten (zoals elk politiek debat) gedomineerd door de oost-west tegenstelling. De discussie liet steeds een voorspelbaar verloop zien: het Westen beschuldigde de communistische landen van schending van vrijheidsrechten, als het recht op vrije meningsuiting, en de communistische landen verweten het Westen geen oog te hebben voor sociale en economische rechten, als het recht op gezondheidszorg en het recht op arbeid. Omdat beide kampen zich steeds ingroeven in dezelfde posities, waren de discussies nauwelijks vruchtbaar te noemen. De instorting van de Berlijnse Muur deed bij velen het gevoel ontstaan dat er nu van een werkelijke dialoog en van vooruitgang op het terrein van de mensenrechten sprake kon zijn. Vol vertrouwen begon men aan de voorbereiding van de conferentie.
In korte tijd sloeg echter het optimisme weer om, en ook dat maakt de conferentie bijzonder. Het leek er op dat in de plaats van de oude oost-west tegenstelling een tegenstelling ging ontstaan tussen ontwikkelde landen en ontwikkelingslanden. Veel ontwikkelingslanden vroegen aandacht voor de bijzondere omstandigheden van verschillende culturen. Volgens velen was ontwikkeling voor de armere landen belangrijker dan de vrijheidsrechten die in het Westen zo werden aangehangen. Wat hebben mensen die dagelijks en vaak vergeefs verwikkeld zijn in een strijd om te overleven, aan vrijheid van meningsuiting? En, hoe kan een staat vrijheid van meningsuiting garanderen als er geen geld is voor pluriforme media? Of, hoe kan een staat mensen recht geven op een eerlijke juridisch behandeling als er geen geld is om een juridisch apparaat op te zetten en geen geld om staatspersoneel (bijvoorbeeld politie en militairen) op te leiden? Het Westen reageerde geschrokken op deze aanval op de universaliteit van de mensenrechten. Die universaliteit werd sinds de laatste Universele Verklaring van

de Rechten van de Mens van 1948 hogelijk gewaardeerd. Mensenrechten werden gezien als rechten die de menselijke waardigheid van ieder individu bevorderden, ongeacht de cultuur of het politieke systeem waarin deze zich bevond. De universaliteit werd beschouwd als een barrière voor onderdrukkende regimes: Iedere staat moest de mensenrechten eerbiedigen.

Zo begon de werkelijke conferentie in Wenen: Veel vroegere kapitalistische en communistische landen gezamenlijk aan de ene kant, en een aantal ontwikkelingslanden aan de andere kant. Ook dit maakte de conferentie in Wenen bijzonder. Zowel de debatten voorafgaand aan de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens als de Conferentie in Teheran in 1966 weerspiegelden de oude oost-west tegenstelling. De ontwikkelingslanden speelden – zeker in de veertiger jaren – een geringe rol.

Aan het einde van de conferentie slaakten veel Westerse politici en wetenschappers een zucht van verlichting. De aanval op de universaliteit was afgeslagen. De slotverklaring vermeldde nadrukkelijk dat de universaliteit van de mensenrechten buiten kijf staat. Dat is winst. Maar er bleek tijdens de conferentie bij het Westen toch ook oog te ontstaan voor de positie van de ontwikkelingslanden. Erkend werd dat de verschillende culturen hun eigen-aardigheden hebben. En erkend werd dat mensenrechten niet beperkt blijven tot de klassieke vrijheidsrechten, of de gevestigde sociale en economische rechten, maar dat er daarnaast ook andere mensenrechten zijn, zoals het recht op ontwikkeling, ten aanzien waarvan ook de internationale gemeenschap verplichtingen heeft. Ook dat is een winstpunt van dit bijzondere congres.

Rob Buitenweg

Nieuwsbrief Universiteit voor Humanistiek

Dies Natalis UVH en rectoraatsoverdracht

De vijfde Dies Natalis van de UVH, een publiek debat over Europees burgerschap, vindt plaats op zaterdag 29 januari a.s. in Otonne, Kromme Nieuwe Gracht 62, Utrecht. Tijd: 15.00 tot 20.30 uur. De inleidingen worden verzorgd door dr Marja Gastelaar, sociologe en werkzaam bij het Centrum voor Beleid & Management in Utrecht, en prof.dr Piet Thoenes, professor emeritus sociologie, Universiteit Utrecht. Ook zal 29 januari prof.dr Douwe van Houten het rectoraat overdragen aan prof.dr Ilja Maso. Entree alleen op vertoon van toegangsbewijs.

UVH-lustrumcongres Embarrassment of Identities

Van donderdag 21 tot en met zaterdag 23 april 1994 vindt het eerste lustrum congres van de UVH plaats. Dit internationale congres, getiteld *Embarrassment of Identities: humanism and the future of Europe*, handelt over de culturele identiteit van Europa in de 21ste eeuw en de rol die de humanistische traditie daarin kan spelen. De eerste dag staan lezingen op het programma van senator David Norris *(The socio-political aspects of the unification of Europe and an Irish perspective on cultural identity)*, prof. Grazia Marchianò *(18th century influences from the East on European humanism)* en prof. Alexandre Zinoviev *(Individualism and communality)*. De tweede dag begint met een lezing van prof. Daniel Callahan (*Ethical perspective on care)*, waarna de rest van de dag workshops worden gehouden. Op de derde dag verzorgt prof. Stephen Toulmin een lezing *(Are nation states obsolescent?)* en is er een plenaire panel-discussie, waarin alle key-note speakers (m.u.v.

Zinoviev) en alle workshopvoorzitters die uit het buitenland komen zitting hebben. De acht workshops die worden gehouden hebben elk een eigen thema (o.a. 'Humanism in Europe', 'Care, Healt and European Citizenship', 'A Feminist Perspective on European Identity' en 'Human Rights in Europe'), dat wordt behandeld aan de hand van papers. Het is de bedoeling dat de discussies in de workshops zo veel mogelijk diepgang krijgen. In totaal duurt elke workshop 7 uur en er wordt uitgegaan van een actieve participatie van de deelnemers. Lingua franca gedurende het gehele congres is Engels.
Kosten: *f* 250,– voor drie dagen. Het is echter ook mogelijk om één dag (*f* 150,–) of twee dagen (*f* 200,–) deel te nemen. Het congres wordt gehouden in het Academiegebouw van de Universiteit Utrecht, hoewel sommige workshops in het gebouw van de UVH aan de Drift plaatsvinden.
Voor informatie betreffende inschrijvingen en het programma kan contact worden opgenomen met SWP-congress services: Paul Roosenstein of Hans de Graaff (tel. 030-368060, fax 030-368140). Voor meer gedetailleerde informatie over het congres kan men contact opnemen met de UVH: Diane Ricketts (tel. 030-390175 ma – do, fax 390170).

Nieuwe telefoonnummers UVH

De gevleugelde woorden "U heeft het goede nummer gedraaid maar moet een ander nummer draaien" horen sinds september tot het verleden. De UVH heeft namelijk een nieuwe telefooncentrale in gebruik genomen, via welke beide gebouwen bereikt kunnen worden. Ook is iedereen aan de UVH nu direct op een eigen nummer bereikbaar. Het nieuwe centrale nummer (op de Drift) is: 030-390100. Andere belangrijke nummers zijn: 390199 (bibliotheek), 390169 (receptie Asch van Wijckskade), 390175 (PR-functionaris Diane Ricketts). Fax Drift: 030-340738. Fax Van Asch van Wijckskade: 030-390170

Nieuwe UVH brochure 'Wetenschap met een menselijk gezicht'

Onlangs is een nieuwe corporate brochure van de UVH verschenen, waarin de universiteit zichzelf presenteert. De brochure is verkrijgbaar in het Nederlands en het Engels (*Science with a human face*) en kan schriftelijk of telefonisch (030-390169) worden aangevraagd.

Publicaties UVH

De *Toespraken opening academisch jaar 1993-1994* zijn verkrijgbaar à *f* 5,– (incl. porto) via 030-390100.

Universiteit voor Humanistiek, postbus 797, 3500 AT, Utrecht.

★★★

Vierde Ontmoetingsdag voor humanistische raadslieden op de UVH

De zo langzamerhand traditionele ontmoetingsdag voor raadslieden had het op deze bijeenkomsten al niet minder traditionele thema van het *beroepsprofiel van de geestelijk verzorger*, uitgaande van de volop in discussie staande visies op het ambt en de vrijplaats van de geeestelijk werkers in de diverse werkvelden.
Op het programma stonden vier inleidingen, twee in de ochtend en twee in de middag. Joan Merens verdedigde een nota die door de hoofden van dienst en de directeuren(?) van het Humanistisch Ver-

bond was samengesteld. Zij schetste een sterk aan het 'ambt' gebonden visie op de geestelijk verzorger, die zijn ambt middels een vrijplaatsfunctie in de instelling waar hij werkt, realiseert. Daartegenover verdedigde Wim Blokland een nota over het zelfde onderwerp van de Vereniging van Geestelijk Verzorgers in Ziekenhuizen (Zorginstellingen) VGVZ, die hij zo uitlegde dat hij in het begrip 'vrijplaats' het gevaar zag dat geestelijk verzorgers zich in een organisatie zouden kunnen verschuilen. Hij stelde dat de diensthoofden principieel misschien wel gelijk kunnen hebben, maar toch bepleitte hij juist een meer geïntegreerde aanpak van de geestelijke verzorging, omdat door de samenwerking met andere disciplines voor geestelijke verzorging meer uren zullen worden uitgetrokken. Het nut van geestelijke verzorging zal door die geïntegreerde aanpak immers meer zichtbaar worden?

In de daarop volgende discussie kwam onder andere naar voren dat in deze tijd beslist een grote belangstelling voor zingeving te constateren is. De vraag echter hoe we deze belangstelling kunnen uitbuiten ter versteviging van onze beroepspositie als geestelijk werkers vond nog geen antwoord, al geloofden een aantal aanwezigen wel in de genoemde integratie met de andere professionele disciplines.

In het middagprogramma stonden de rector van de UVH en de voorzitter van het Humanistisch Verbond tegenover elkaar. Douwe van Houten pleitte ervoor om naast of in het verlengde van het humanistische raadswerk zoals dat nu (ambtshalve) funtioneert, te blijven zoeken naar nieuwe werkvelden en nieuwe functies voor de humanistici die door de humanistische universiteit worden opgeleid. De discussie die had moeten volgen mislukte enigszins doordat Glastra van Loon namens het Humanistisch Verbond eigenlijk geen verhaal had, de nota van de eigen functionarissen niet leek te kennen of niet juist leek te vinden of doordat hij, bij gebrek aan een eigen visie op geestelijk werk het bij voorbaat geheel met de rector eens leek te zijn, terwijl die toch een enigszins revolutionair verhaal had gehouden, dat het monopolie van het 'ambtshalve werken' in ieder geval doorbrak.

Het lijkt tijd te worden dat voor de ontmoetingsdagen eens een ander thema gezocht gaat worden. Zo'n dag zou bijvoorbeeld het eigene en het methodische van geestelijk werk wat meer de ruimte kunnen geven. Men zou de reeds genoemde integratie met andere disciplines, of vraagstukken als de 'vraag' naar geestelijke verzorging, of de samenwerking met andere denominaties, of de eigen professionele infrastructuur tot onderwerp kunnen nemen. Wat dit laatste betreft blijft het nu al vier jaar bij die ene persoon die iets over een beroepsvereniging 'of zo' roept, zonder dat het tot zaken komt.

Laura Polderman

Recencies

Gerben Heitink, *Praktische Theologie.* Geschiedenis, theorie, handelingsvelden.
Kok, Kampen, 1993. 336 pag. *f* 59,50.
ISBN 90-242-6848-6

In dit speciale handboek betreffende de praktische theologie typeert Heitink zelf zijn benadering als historisch-interpretatief, hermeneutisch-kritisch en praktisch-constructief. Dit levert een driedeling van het boek op in een historisch deel, een wetenschappelijk theoretisch deel en een laatste deel over de 'handelingsvelden' die de praktische theologie bestrijkt.
Het historische deel begint met de Verlichting, Kant en Schleiermacher om vervolgens het pluralisme in de moderne tijd te behandelen. Het historische overzicht *besluit* met een overzicht van de pastoraaltheologie vanaf de eerste eeuwen en de kerkvaders. De lezer krijgt hierdoor de wonderlijke indruk dat de ideeën van de moderne tijd al bij de kerkvaders bekend waren. Het sleutelwoord voor het pastoraat in de oude tijden wordt hierdoor de 'democratische gemeenschap', heel concreet en tastbaar, in de ogen van de auteur. Het idee van 'de gemeente van onderop' is ook het leidende idee van dit handboek. In het tweede deel, waar de pastorale theologie als theologische handelingswetenschap centraal staat, wordt daarom de nadruk gelegd op het empirisch georiënteerde karakter van de praktische theologie. Hier worden tientallen moderne theologen aangehaald die dit concrete praktische aspect ondersteunen. Heitink stelt daarbij steeds twee 'praktijken' naast elkaar: de praxis van de 'bemiddeling' van het christelijk geloof (praxis 1) en de praxis van de moderne samenleving, waarbinnen godsdienstig en kerkelijk handelen als vormen van betekenisvol sociaal en menselijk handelen worden gesitueerd (praxis 2). De theorie van het communicatieve handelen van Habermas en de interpretatietheorie van Ricoeur worden als aanknopingspunten gebruikt voor een theologische handelingstheorie, waarin de beide praktijken op elkaar worden betrokken. Dit wordt in het derde deel van het boek uitgewerkt. Zowel de theologische handelingstheoretische verkenningen als de weergave van de vakgebieden zijn door Heitink zeer degelijk uitgevoerd en bieden de lezer een uitvoerig overzicht van zeer veel visies van moderne auteurs ten aanzien van het menselijke wetenschappelijke kennen en praktische kunnen, voor zover het zich bezig houdt met de vraag naar de zin van het leven. De auteur ziet zich echter genoodzaakt te stellen dat een theologische handelingstheorie zich dient te bepalen tot een 'pneumatologisch uitgangspunt', dat wil zeggen de geest gods. Ook de vraag naar de zin van het leven en de vraag naar de mens als zodanig worden uiteraard in dat licht bezien. De gevolgen die dat heeft voor de 'handelingsvelden' van de praktische theologie wordt in de slothoofdstukken van dit boek uiteen gezet. De lijn van het betoog in dit slot is dat zowel "het individu, de kerk, als het christendom met hun tijd mee gaan. Maar dat kan niet betekenen: tegen de traditie in" (p. 242). Dit geeft aan het slot van het betoog een weinig revolutionaire

wending aan de visie die uiteindelijk op het pastoraat gegeven wordt. Voor het pastorale ambt blijft hierdoor in feite het uitgangspunt van de kerkvaders gelden: *extra ecclesiam nulla salus.* De auteur documenteert het ambt in deze tijd overigens vanuit verschillende gezichtspunten en blijft gericht op het 'van onderop' karakter van het pastorale ambt. Hij vraagt zich echter niet af of 'onderop' dat ook zo wil als hij het zelf ziet. Hij signaleert de omstandigheid dat instellingen (zoals ziekenhuizen bijvoorbeeld) zich autonoom beschouwen in de aanstelling van personeel, ook als het om pastores gaat. De instellingsbesturen behoren kennelijk niet tot het 'onderop' in dit geval, want de auteur pleit ervoor dat "op centraal niveau tussen kerken en bijvoorbeeld de ministeries, waaronder de verschillende instellingen vallen, afspraken gemaakt worden met betrekking tot functie-eisen en de kerkelijke positie van de betrokkenen. Dit ter bescherming van het pastorale beroep met zijn gecompliceerde verstrengeling van volmachts- en bekwaamheidscompetenties" (p. 299). 'Onderop' is blijkbaar alleen alles wat onmachtig is. De praktisch-theologische handelingstheorie biedt geen soelaas als 'onderop' zich macht verwerft.

Laura Polderman

Her*adem*ing. Tijdschrift voor Spiritualiteit en Mystiek. Kok, Kampen. Abonnement *f* 42,50. Losse nummers *f* 12,50. 1993, nummer 1. 48 pag.

*Her*adem*ing* is een nieuw blad waarop naar de mening van de redactie gewacht wordt. Het is een initiatief van een nieuwe stichting, de Stichting Oecumenische Spiritualiteit. Deze stichting wil een oecumenische, dus kerkelijke, spiritualiteit bevorderen door kennis van de bronnen en dialoog tussen kerkelijke stromingen te bevorderen en door praktische handreiking te doen. Men kan vriend worden van de stichting, en krijgt dan het blad toegestuurd en heeft tevens gratis toegang tot studiedagen op het gebied van spiritualiteit en mystiek, die de stichting voornemens is te organiseren. De minimum donatie hiervoor bedraagt *f* 60,–, en moet worden overgemaakt op giro 0032012, ten name van Stichting Oecumenische Spiritualiteit te Sassenheim, onder vermelding van 'donatie'.
De redactie van het blad bestaat uit predikanten, priesters en (culturele) wetenschappers die in dit blad naar hartelust over hun uitgebreide kennis over de oude tijden van de kerken verhalen. Door bijvoorbeeld de geschiedenis van het gnostische christendom te verbinden met katholieke mystiek en met mystiek in deze tijd, zoekt men aansluiting bij het nieuwe tijd denken over mystiek en meditatie. Men treft verder thema's aan als de Pelgrimage (naar Santiago de Compostella), het Eeuwige, en een historisch artikel over Augustinus als mysticus.
De redactie brengt vanuit de eigen kerkelijke achtergrond de kennis over de oude tijden in verband met praktijk en de cultuur van de kerken in deze tijd. De omslagillustratie stelt een lila cirkel over een foto van een zeegezicht voor, met een wit schijfje in het midden en daarin een zwarte punt: hiermee is het duidelijk monotheïstische uitgangspunt van de redactie gegeven, die met de illustratie niettemin een relatie met oosterse mystieke mandala's en het Yin-Yang-teken suggereert. Waar het laatste echter beweging symboliseert, stelt het omslag van *Her*adem*ing* met zijn gecentreerdheid eerder stilstaan voor, bij het verleden in dit geval.

Laura Polderman

Th. A. de Boer (red.), ***Geestelijke verzorging in het basispakket? Verslag van een publiek debat.*** CVZ, Utrecht, 1993, 80 pag. *f* 12,50. Te bestellen bij de CVZ (t.a.v. Tiny van der Meent), postbus 9696, 3506 GR Utrecht.

De op stapel staande Wet geestelijke verzorging in zorginstellingen en justitiële inrichtingen en de eveneens in voorbereiding zijnde Kwaliteitswet zorginstellingen, leggen weliswaar vast dat zorginstellingen de plicht hebben om patiënten en bewoners toegang te verschaffen tot geestelijke verzorging (van hun gezindte), maar ze zeggen weinig of niets over hoe dat moet geschieden en op wiens kosten dat moet gebeuren. In de kringen van de geestelijke verzorging bestaat de angst dat onder de druk van bezuinigingen, verzekeraars de ziekenhuizen, verzorgingshuizen en bejaardenhuizen zullen dwingen de geestelijke verzorging af te schaffen, of verzekerden die geestelijke verzorging willen ontvangen zullen manen zich daarvoor te gaan bijverzekeren. En zo zijn er nog andere scenario's te verzinnen: wat bijvoorbeeld te denken van de mogelijkheid dat de kerken en het Humanistisch Verbond de geestelijk verzorgers – deels of volledig – moeten gaan betalen?
Voor zover het om zorginstellingen gaat lijkt mij de oplossing op zichzelf heel simpel: als de verzekerden stellen dat zij geestelijke verzorging in het basispakket willen hebben en daar voor willen betalen, dan kunnen noch de verzekeraars noch de zorginstellingen daar om heen en zou de discussie gesloten zijn. Als men nagaat dat bij een norm van 1 geestelijk verzorger per 200 à 250 bedden niet meer dan een *half procent* van het personeelsbudget aan dit onderdeel van de zorgverlening wordt besteed, moeten hier mogelijkheden liggen. Hiermee is de vraag 'Geestelijke verzorging in het basispakket?' feitelijk al beantwoord. Maar ondanks het feit dat de geestelijke verzorging keer op keer wordt opgevoerd als een professionele activiteit die een integraal onderdeel vormt of dient te vormen van de totale zorg die in een instelling wordt aangeboden, lijkt de hierboven genoemde oplossing vele betrokkenen te ver te gaan. Het effect is dat men vaak als een kat om de hete brij blijft heenlopen door bijvoorbeeld te wijzen op de noodzaak van geestelijke verzorging, zonder duidelijk antwoord te geven op de vraag *wie* die geestelijke verzorging noodzakelijk vindt.
Ook in *Geestelijke verzorging in het basispakket? Verslag van een publiek debat* wordt het beestje veelal niet bij de naam genoemd. Men beperkt zich ertoe de vraag te beantwoorden in termen van 'ja' of 'nee' in plaats van oplossingen te zoeken of aan te dragen *hoe* een en ander zou moeten gebeuren. Voor het aanwezige publiek bij het debat (voornamelijk geestelijk verzorgers en managers van zorginstellingen) was de vraag of geestelijke verzorging wel of niet in het basispakket moet trouwens al een gepasseerd station; iedereen was vóór het debat al van mening dat geestelijke verzorging in het basispakket moet (p. 9).

Geestelijke verzorging in het basispakket? vormt de neerslag van een publiek debat dat 16 juni jl. plaatsvond op initiatief van de Christelijke Vereniging van Ziekenhuizen en Diakonessenhuizen (CVZ) en de Protestantse Vereniging van Instellingen voor Bejaardenoorden (PVIB). Het boekje bevat negen, soms wat erg korte inleidingen, waarin de problematiek vanuit verschillende perspectieven (overheid, verzekeraars, zorgaanbieders, geestelijke

verzorging, patiënten en bewoners, ziekenhuismanagement, kerken etc.) wordt aangesneden. Van het publieke debat is ook een kort verslag opgenomen. De lezer die zijn of haar vizier even scherp wil stellen alvorens aan het eigenlijke boekje te beginnen, raad ik aan eerst de twee bijlagen te lezen, omdat daarin een fors aantal argumenten vóór en tegen het opnemen van geestelijke verzorging in het basispakket op een rijtje worden gezet. Prof.dr Jac. J. Rebel, hoogleraar vraagstukken Geestelijke Verzorging aan de Rijksuniversiteit Groningen en dr K. Blei, van de Generale Synode van de Nederlands Hervormde Kerk gaan in hun bijdragen in op de verhouding tussen pastoraat en geestelijke verzorging. Rebel tracht aannemelijk te maken dat (confessionele) geestelijke verzorging 'meer' is dan pastoraat. Een ieder die enigszins bekend is met de literatuur over pastoraat en pastorale zorg zal dit toch wat vreemd in de oren klinken, aangezien (professionele) geestelijk verzorging daarin vaak wordt gepresenteerd als een specialisatie binnen het pastoraat. De 'meer-strategie' lijkt mij sowieso niet al te vruchtbaar. Het zou beter zijn te proberen confessionele geestelijke verzorging neer te zetten als een activiteit met een eigen identiteit. De argumenten die Rebel aandraagt om te tonen dat geestelijke verzorging 'meer' is dan pastoraat (p. 12-13) ondersteunen zo een optiek zelfs.
Het standpunt van de overheid wordt verwoord door drs N.C. Oudendijk, directeur Geestelijke Volksgezondheid, Verslavingsaangelegenheden en consumentenbeleid, bij het ministerie van WVC, en mr I. Jansen, de verantwoordelijk ambtenaar voor het wetsvoorstel over de geestelijke verzorging. Ik heb beide inleidingen een paar keer gelezen maar kan er weinig mee beginnen. Er wordt gegoocheld met begrippen en argumenten en ik kan niets anders concluderen dan dat de overheid met de geestelijke verzorging in haar maag zit en haar handen ervan wil aftrekken. Via de nieuwe wet wordt voor de instellingen een verplichting vastgelegd, maar wat de concrete invulling van die verplichting betreft ligt de volledige verantwoordelijkheid bij de instellingen. Laten de geestelijk verzorgers maar bewijzen dat ze onmisbaar zijn en een integraal onderdeel uitmaken van de zorg en de zaak met de verzekeraars, de verzekerden en de zorginstellingen regelen, zo lijkt men te redeneren. Met die redenering is niets mis, maar het probleem is dat hij als zodanig onder tafel blijft.
De verhalen vanuit het perspectief van de verzekeraars en het management brengen een oplossing niet in zicht, wat ook het geval is bij de bijdragen van L. van der Meer, voorzitter van de Landelijke Organisatie van bewonerscommissies in Bejaardenhuizen (LOBB) en Ds. L.H. Stel, geestelijk verzorger in een ziekenhuis.
De Boer concludeert: "Vertegenwoordigers van de overheid hebben onomwonden gesteld dat, wat de overheid betreft, geestelijke verzorging in de toekomst gegarandeerd onderdeel van de zorgverlening zal blijven of, in het geval van de bejaardenzorg, zal worden. De wet op de Geestelijke Verzorging in Zorginstellingen en Justitiële Inrichtingen stelt dat zorginstellingen niet alleen dienen te zorgen voor toegankelijkheid tot, maar ook voor beschikbaarheid van geestelijke verzorging" (p. 5). Dat is erg mooi, maar uit de verhalen van Jansen en Oudendijk concludeer ik dat deze beschikbaarheidseis eigenlijk niet meer dan een wassen neus is, omdat de instellingen de volledige vrijheid krijgen de geestelijke verzorging in te vullen op de manier zoals zij dat willen.

Frank Brinkhuis

Boeken & tijdschriften

P. Cliteur en D. van Houten (red.), ***Humanisme, theorie en praktijk.*** De Tijdstroom, Utrecht. ISBN 90-35214-86-2. 500 pag. *f* 99,00.

Dit handboek beoogt een breed en veelzijdig overzicht te geven van wat de humanistische levens- en denkwereld zoal te bieden heeft. Uitgangspunt is dat humanisme niet alleen een abstracte levensvisie is, maar bovenal een zaak van concrete levenspraktijken, van alledaagse vragen en problemen.
Het handboek is onderverdeeld in vijf delen. Na een deel over de geschiedenis van het humanisme komt in het tweede deel een aantal systematische en thematische aspecten van humanisme aan de orde. Deel 3 gaat in op het humanisme als maatschappelijk verschijnsel, toegespitst op Nederland en Vlaanderen. Deel 4 bestaat uit een aantal hoofdstukken over de praktische humanistiek. In het laatste en meest uitgebreide deel wordt een groot aantal actuele vraagstukken belicht vanuit humanistisch perspectief. Aan dit overzichtswerk werkten 35 auteurs mee. Het laat op inzichtelijke wijze zien dat het humanistische denken en handelen vooral gekenmerkt wordt door pluralisme, waarbij het stellen van de juiste vragen voorrang heeft boven de illusie van het ware antwoord. Humanisme als zoekproces is een geestelijke stroming die bij uitstek aansluit bij de hedendaagse cultuur. Het gaat om een open perspectief, waarin de constante gevormd wordt door de intentie een bijdrage te leveren aan de menselijke waardigheid. De waarden die in het geding zijn, komen tot leven als ze worden toegepast binnen opvoeding, onderwijs, gezondheidszorg en vormingswerk, binnen ontwikkelingssamenwerking, strafrecht, mediabeleid, sociale politiek en Europese integratie. Deze gebieden komen alle aan de orde in onderscheiden hoofdstukken, evenals het economische vraagstuk, het tolerantieprincipe, het verzorgingsstaatdebat, de mensenrechten en de rechten van de vrouw. Dit boek is het resultaat van een samenwerkingsproject tussen het Humanistisch Studiecentrum Nederland en de Universiteit voor Humanistiek.
Het voorziet stellig in een behoefte bij degenen die zich willen verdiepen in het rijke humanistische erfgoed en de actuele betekenis daarvan. Het heeft de pretentie een waardig en actueel vervolg te zijn op *Grondslagen van humanisme* van J.P. van Praag. (Uitgeversinformatie).

Arnold Uleyn, ***Zelfbeeld en godsbeeld.*** KSGV-publikatie, Ambo, Baarn, 1993. 112 pag. ISBN 90-263-1235-0. *f* 21,50.

Dit boek bevat negen artikelen van Uleyn, die vanaf 1978 verschenen zijn in de tijdschriften *Speling, Praktische Theologie, Tijdschrift voor Geestelijk Leven* en in het boek *Psychotherapie en zingeving: een spectrum van visies.* De theoloog/psychoanalyticus Uleyn, geen onbekende voor geestelijk verzorgers, werpt met zijn artikelen een verhelderend licht op de uitspraak dat men 'zich op dezelfde manier verhoudt tot zichzelf, tot de ander en tot God'.

Wat het woord 'zelfbeeld' behelst, wordt vooral in de eerste vier artikelen duidelijk. In 'Zelf blijk je steeds anders te zijn' wordt de statische afstandelijkheid die de term 'zelfbeeld' lijkt uit te stralen ontzenuwd. Het woord 'zelfbeeld' blijkt te slaan op vitale processen. Uleyn schetst hoe mensen bij tijd en wijle noodgedwongen hun zelfbeeld dienen los te laten en ingrijpend te reconstrueren. De uitdrukking 'loslaten van het oude zelfbeeld' klinkt eenvoudiger dan het complexe en langdurige proces zelf. Voor mensen die in hun eigen ego opgesloten zijn, kan dit proces nog eens extra bedreigend zijn. Daarover handelt het artikel 'Gevangene van jezelf of van de ander'. Verder bevat de bundel ook het artikel 'Pastoraat voor de depressieve mens', waarin Uleyn vier typen van relaties met een opperwezen onderscheidt, 'vier varianten van godsbeelden of godsrepresentaties, of de afwezigheid daarvan' (p. 82). Toegelicht wordt hoe deze godsbeelden – de geborgenheid gevende God, de Ersatzgod, de overbodige God en de destructieve God – wortelen in de betrokkenheid van het zelf op de zogenaamde 'zelfobjecten'. Het tweede en vierde type spelen doorgaans een rol bij depressies. De pastor wordt geadviseerd hoe hij een depressieve mens het beste kan begeleiden, en wordt gewezen op de inspiratie die hij daarbij aan het beeld van Jezus als 'postdepressieve mens' kan ontlenen.
De verhouding tussen psychotherapie ('Inzichtgevende therapie') en geestelijke verzorging komt aan bod in het slotartikel: 'Over de omgang met zingevingsvragen en religiositeit in de psychoanalytische therapie'.

Maandblad Geestelijke Volksgezondheid juli/augustus 1993. 168 pag. *f* 19,50 plus *f* 5,– verzendkosten. Te bestellen bij Bosch & Keuning, Postbus 1, 3740 AA Baarn. Tel. 02154-82211.

Deze dubbele aflevering van het *Maandblad Geestelijke Volksgezondheid* (MGV) is geheel gewijd aan "de bemoeienis met suïcidale mensen die zozeer lijden aan het leven en zo overtuigend om verlossing vragen, dat ook in de Geestelijke Gezondheidszorg ernstig getwijfeld wordt aan de eigen ethiek (of dat er, op zijn minst volgens anderen ernstig aan getwijfeld zou moeten worden)", aldus eindredacteur A. Heerma van Voss in het inleidende artikel. Over de "rechtszaken die het thema prominent in de publiciteit brachten" schrijft Heerma van Voss: "Die zaken illustreren in ieder geval dat het om uitzonderlijke brandpunten van juridische, medisch/therapeutische en ethische overwegingen gaat -zelfs als het maar één keer per jaar zou voorkomen, zou die ene keer gedetailleerde aandacht verdienen van iedereen die in zijn dagelijkse werk met hardnekkige suïcidale mensen te maken heeft."
In zijn slotartikel 'De halfzachte dood' constateert de hoofdredacteur: "Wie met zelfmoordwensen, -plannen of -pogingen bij de psychische hulpverlening belandt (en dat zijn er heel wat meer dan de bezuinigers vermoeden), moet er op kunnen rekenen dat hij dat in alle openheid kan bespreken met iemand die op zoek is naar betekenissen en die hem onvoorwaardelijk serieus neemt. Als het daaraan ontbreekt, moet er iets aan gedaan worden. Van de hulpverlener mag verwacht worden dat hij bestand is tegen het onderwerp, de opgedrongen rol van overblijvende gesprekspartner aan kan, en het contact wil voortzetten. Van hem wordt

respect verwacht en altijd zal geëist worden dat echt respect ook instemming inhoudt. Wie zegt dat hij zichzelf wil doden, moet niet alleen gelaten worden met zijn gedachten en gevoelens, wel met zijn besluit -ook dat is een vorm van respect, al oogt het niet zo warm."
Heerma van Voss levert hiermee (onbewust?) een welsprekend pleidooi voor geestelijke verzorging voor suïcidale patiënten. Welke andere professional immers beoefent het zoeken naar betekenissen als zijn specialisme dan de geestelijk verzorger?

Begrip. Moslims Christenen. Uitgave van de RK Kerk, de Nederlandse Hervormde Kerk en de Gereformeerde kerken in Nederland.
Redactie: Cura Migratorum, Luybenstraat 17, 5211 BR, Den Bosch. Abonnement *f* 25,–.

Dit tijdschrift, dat al bijna twintig jaar bestaat, heeft als doel het kweken van onderling begrip tussen Moslims en Christenen en het roept gelovigen van beide godsdiensten op tot ontmoeting, respect en behoud van eigen identiteit. Nummer 113 bijvoorbeeld van april/mei 1993 bevat een artikel over de negenennegentig namen van God, een begrip uit de Islam. Verder vindt men er een informatieve bijdrage over de moslims in Bosnië. In een helder artikel wordt de geschiedenis van de Islam in Bosnië sinds de middeleeuwen uiteengezet. Het artikel maakt duidelijk wat de positie van de moslimleiders in deze tijd in Bosnië is. Het tijdschrift bevat verder informatie over bijeenkomsten en relevante literatuur over Islam en de contacten met christenen.

Dr. Jan Bonsen, *Het Ambt God Betere 't*, Dabar, Aalsmeer, 1993. ISBN 9064162530. 52 pag. *f* 14,50.

Dit boekje over het ambt van de pastor in de (katholieke) kerk is een hartekreet van de exegeet Jan Bonsen, docent aan de Horst. Een fatsoenlijke krachtterm over de verwording tot een aan de kerkelijke macht gebonden ambt, dat volgens de oudste traditie eerder een *diakonia*, een dienst van broeders en zusters aan elkaar zou moeten zijn. Het grote nadeel van de huidige praktijk van het kerkelijke ambt is dat het een orthodoxie in ere houdt die de kerk van haar eigenlijke taak afhoudt: het dienaar zijn in de gemeente en het bestrijden van het onrecht dat zwakken wordt aangedaan.
De lezer vindt hierin een bevrijdingstheologische exegese van de oudtijdse 'diakonia' die geworteld is in de overtuiging dat pastores in de huidige tijd vooral hun krachten dienen te geven aan bestrijding van het onrecht dat de maatschappij haar burgers aandoet. Het is dus niet alleen het kerkelijk gezag dat aan de kaak gesteld wordt. De denkwijze en de praktijk van de moderne democratie heeft ook een 'metanoia' een 'ommekeer in het zien' nodig: "Geloven is ( ) het leren zien van iets wat mensen in de westerse cultuur afgeleerd is om te zien". Een belangrijke taak van het pastoraat is daarom de mensen te leren zien wat er in onze cultuur aan de hand is. Dit houdt in feite in het aan de kaak stellen van het onrecht in de maatschappij. Naast dit 'leren' is *gebed* nodig, aldus de auteur: "Gebed is het omsmeden van studie tot een wijze van leven. Het gaat te dikwijls om een formule die niet meer de actualiteit betreft, of is zelfs dikwijls de invoeging in een culturele sociale ordening". En daarover is de auteur kritisch.

Het boek van Bonsen bevat krijt- en pentekeningen van Tamis Wever, een exegeet die ook kunstenaar is.

RIAGG Zwolle, *Levensbeschouwing en de RIAGG: verleden, heden en toekomst.* Symposiumbundel. Mei 1992. 78 pag. *f* 12,50.

Bij gelegenheid van het vertrek van de toenmalige directeur Albert Dost heeft de RIAGG Zwolle in 1992 een studiedag gehouden over het project dat daar sinds enkele jaren in uitvoering is over de vraag naar levensbeschouwelijke aspecten in de hulpverlening en over de samenwerking tussen RIAGG en geestelijk verzorgers.
Van dit symposium is een uitgave van de tekstenbundel nog verkrijgbaar bij de RIAGG Zwolle. Bij dit afscheidsevenement werd het thema van verschillende kanten bekeken: in de bundel vindt men een voorbeschouwing over de 'levensbeschouwelijke kaart' die in bewerking was, een schets van de landelijke Werkgroep RIAGG en religie, waarin de RIAGG Zwolle participeert, en van de hand van een geestelijk verzorger een bijdrage over geestelijk verzorgers en RIAGG.
Het Zwolse project beoogt enerzijds aandacht voor de levensbeschouwing te bevorderen en anderzijds een kwaliteitsverbetering van de hulpverlening te bereiken. Geestelijk verzorgers zijn in de regio Zwolle als doorverwijzers aangewezen. Ook de vrijgevestigde humanistische raadslieden zijn door de RIAGG Zwolle officieel als doorverwijzer erkend.
Verkrijgbaar bij RIAGG Zwolle, Postbus 473, 8000 AL Zwolle. Tel. 038-219333.

Speling 1993/2. Groesbeekseweg 97, 6524 CS Nijmegen.

"Pastores zien het als hun roeping een eindje op te lopen met gelovende mensen. Dat vraagt het uiterste van hen, maar roept ook het beste in hen wakker. Het vormt de kern van hun beroep, en is dus de eigenlijke beroepsgrond bij conflicten en spanningen", aldus de redactie van *Speling*.
Dat de pastorale opdracht velen zwaar weegt, verhaalt Jef Stevens. Een briefwisseling tussen Koos van Vugt en Gerard Zuidberg wordt gevolgd door Tjeu van Knippenberg: 'Pastor als grensganger'.
Dat het gaat om het geloof van de mensen, laten Joop Stam ('Het rijk van God bij ons in de buurt) en Kitty de Jong ('Een licht verstedelijkte plattelandsparochie') zien.
Frans van Schaik, meer dan 25 jaar in het ambt ('Nu begint het pas') en Marianne van Tricht ('Ervaringen van een beginnend pastor') verhalen over hun beleving van het pastor zijn.
Vanuit het categoriale pastoraat schrijven Marianne Schulte Kemna ('Waar 'ga' ik voor in het studentenpastoraat?') en Marika Meijer ('Alleen God weet nog waar ik woon' -pastorale zorg in het verpleeghuis').
Deze aflevering van *Speling* is voor geestelijk verzorgers een boeiend nummer, dat kan helpen eigen ervaring te herkennen, verwoord te zien en te plaatsen. Het meest vernieuwende licht schijnt in de bijdrage van Marika Meijer. Zij ziet dementerende bejaarden niet als mensen die in afbraak verkeren, maar als mensen die doorgroeien naar dieper en meer authentiek mens-zijn. Dan kijkt men naar hen met nieuwe ogen en zij laten zich anders zien. (Uit: *Kontaktblad Federatie VPW Nederland*).

Berichten & adressen

Introductieweek Geestelijke Verzorging en Organisatie

De raad voor klinisch pastorale vorming in Nederland organiseert in 1994 op de bekende plaatsen weer een introductieweek 'Geestelijke Verzorging en Organisatie'. De data en lokaties zijn:
7 t/m 11 maart in Psychiatrisch Centrum Zon en Schild, Amersfoort. Cursusleider: drs R. Houtsma.
16 t/m 20 mei in het St. Radboudziekenhuis, Nijmegen. Cursusleider: drs W. Rooijakkers.
7 t/m 11 november in Psychiatrisch Centrum Zon en Schild, Amersfoort. Cursusleider: drs R. Houtsma.
14 t/m 18 november in het St. Radboudziekenhuis, Nijmegen. Cursusleider: drs W. Rooijakkers.

Voor meer informatie kan men contact opnemen met mevr. L.J. Houtsma-Harms, Psychiatrisch Centrum Zon en Schild, Utrechtseweg 266, 3818 EW Amersfoort. Tel. 033-609641 (ma, wo, do 9.00-13.00 uur).

Hans Achterhuis verwijt minister Hirsch Ballin machteloos gemoraliseer

Minister van Justitie mr. E. Hirsch Ballin ontving 25 oktober jl. in Den Haag het eerste exemplaar van de bundel *Deugt de ethiek?* Hij kreeg deze uit handen van eindredacteur Hans Achterhuis, hoogleraar filosofie aan de Universiteit Twente.
Voorafgaand aan de overhandiging wees Achterhuis op het machteloze gemoraliseer van de rijksoverheid. Hij haalde als voorbeeld de morele oproep aan van die bekende Nederlander in een Postbus 51-spotje om de vaatwasmachine een dag minder te laten draaien. Zo'n oproep helpt absoluut niet als diezelfde overheid de Waddenzee tegelijkertijd volbouwt met stilstaande schepen en booreilanden. Een minister dient volgens Achterhuis niet op te roepen tot individuele offers om hem zo moreel te proberen te bekeren. "Wij hebben juist politici gekozen die de moed dienen op te brengen om ons betere ik op collectieve wijze via zelfdwang een kans te geven," aldus Achterhuis bij de overhandiging van de bundel met essays, die een aantal lezingen bevat, die door de Thomas More Academie in 1992 werden georganiseerd.
Volgens Hans Achterhuis is de moraal van dit verhaal: als de overheid niet waar kan maken waartoe zij zelf oproept, stimuleert zij juist de cynische en calculerende burger, het type burger waar de overheid nou net zulke problemen mee beweert te hebben.

Wat beweegt de aanstormende studentengeneratie?

Het humanistisch studentenraadswerk aan de Technische Universiteit van Eindhoven stuurde ons hun *Werkplan 93/94* toe, waarin de vraag naar de identiteit van de student centraal staat. Enkele decennia terug vormden studenten nog een duidelijk herkenbare groep, afkomstig uit de hogere middenklasse, van huis uit voorzien van culturele bagage en van een toekomstperspectief. Mede als gevolg van individuali-

seringsprocessen en dankzij het beleid van 'Hoger onderwijs voor velen' ligt tegenwoordig een universitaire studie in principe binnen ieders bereik.
Waar traditie ontbreekt, moet het bestaan naar eigen inzicht worden vormgegeven, zo constateert Willemijn Fraaije, studentenraadsvrouw in Eindhoven. Zij citeert de jeugdpsycholoog Meeuw: "De individualisering legt een voortdurende druk op mensen om zichzelf zo te definiëren, dat ze hun verhaal over hun eigen leven kunnen verkopen aan zichzelf en anderen." Op basis hiervan en in navolging van projecten aan Amerikaanse universiteiten, organiseert het studentenraadswerk in Eindhoven een *Dagboekproject*. Een heterogeen samengestelde groep van ongeveer twintig studenten wordt gevraagd een dagboek bij te houden, met de bedoeling deze dagboeken te gebruiken als uitgangspunt van reflectie op de manier waarop studenten zaken als studie, de overgang van school naar studie en andere grote existentiële overgangen op het hoogtepunt van de 'formatieve jaren' beleven.
Omdat het doel van het studentenraadswerk is een bijdrage te leveren aan de geestelijke ontwikkeling en het geestelijk welbevinden van studenten en ruimte te bieden voor existentiële vragen worden diverse activiteiten georganiseerd. Zo houdt het studentenraadswerk lunchbijeenkomsten voor eerstejaars onder de titel 'Blind date'. Het doel van deze bijeenkomsten is ook een 'vangnet' te creëren voor studenten die twijfels hebben over hun keuze voor een studie aan de Technische Universiteit Eindhoven en om ze met lotgenoten in contact te brengen.
Verder zijn er activiteiten van de groep '1 op 10', een steunpunt voor homosexuele studenten, en bijeenkomsten over 'Gevaarlijk leven', waar de vraag gesteld wordt waarom men gaat zweefvliegen, rugby spelen of bergbeklimmen. Aan deze activiteit over 'sensation seeking', die samen met de 'gevaarlijke sporters' van de universiteit wordt gedaan, werkt ook de criminoloog Chris Rutefrans mee.

Symposium van het Humanistisch Studiecentrum Nederland over *Emancipatie van de prostitutie.*

Op 11 december organiseert het HSN een symposium naar aanleiding van het rapport 'Emancipatie van de prostitutie' dat het dit jaar heeft uitgebracht. Plaats: Felix Meritis, Keizersgracht 324 in Amsterdam. De HSN-studiegroep heeft het onderwerp prostitutie los van vooroordelen en los van voorop gezette ideeën over wat 'goed en kwaad' is in seksualiteitsbeleving bezien. Uitgangspunt was het recht van individuen om te beslissen over het eigen lichaam, vrijwilligheid als voorwaarde voor het aangaan van seksuele contacten en het recht om te kiezen voor werk in de prostitutie, mits dit vrijwillig gebeurt. Men wil met dit rapport een bijdrage leveren aan de meningsvorming over de prostitutie.
De toegangsprijs voor de studiedag is *f* 30,–. Deelnemers ontvangen het HSN-rapport en achteraf ook de teksten van de inleidingen en discussies.
Voor meer informatie kunt u zich wenden tot het Humanistisch Studiecentrum Nederland, postbus 797, 3500 AT Utrecht, telefoon 030-390189.

Het vrijgevestigde humanistische raadswerk als casus

Tijdens de studiedag van de vereniging voor vrijgevestigd humanistisch geestelijk werk (VVHGW) op 4 september zijn drie inleidingen gehouden over methoden van

geestelijk werk. Het is de bedoeling van de vereniging om door te gaan met studiedagen waarop methoden van het geestelijk werk worden gepresenteerd.
De eerste drie inleidingen zijn samen met een aantal uittreksels uit de jaarverslagen van de aangesloten raadslieden gebundeld in het boekje *Profiel 2. Het vrijgevestigde humanistische geestelijk raadswerk als casus.* Dit verslag is bij de vereniging te verkrijgen door *f* 7,80 te storten op giro 278238 van de VVHGW, Ermelo. Het hoofdartikel is een uitgebreide tekst van Nettie van Rijswijk, die de methode van werken die zij in haar vrijgevestigde praktijk toepast.
De VVHGW had reeds eerder besloten om de toelating tot het lidmaatschap van de vereniging te verruimen. Ook praktiserende vrijgevestigde geestelijk werkers die niet aan het Humanistisch Opleidings Instituut zijn afgestudeerd en die vanuit een verwante levensbeschouwelijke achtergrond werken, worden voortaan toegelaten. De eerste belangstellenden hebben zich inmiddels gemeld.

Agenda

Over de meeste evenementen in deze agenda vindt u meer informatie in de andere rubrieken van dit tijdschrift.

11 december

Symposium van het Humanistisch Studiecentrum Nederland over 'Emancipatie van de prostitutie. Felix Meritis, Keizersgracht 324 in Amsterdam. Aanvang 10.00 uur.

29 januari 1994

Dies Natalis van de Universiteit voor Humanistiek. Otonne, Kromme Nieuwe Gracht 62, Utrecht. Tijd: 15.00-20.30.

7-11 maart 1994

Introductieweek Geestelijke Verzorging en Organisatie. Psychiatrisch Centrum Zon en Schild, Amersfoort.

12 maart 1994

Voorlichtingsdag Universiteit voor Humanistiek

21-23 april 1994

Internationaal congres *Embarrassment of Identities: humanism and the future of Europe*, t.g.v. het eerste lustrum van de Universiteit voor Humanistiek. Academiegebouw UU.

16-20 mei 1994

Introductieweek Geestelijke Verzorging en Organisatie. St. Radboud Ziekenhuis, Nijmegen.

Index *Praktische Humanistiek* sept. 1991 – dec. 1993 (nr 1 tot en met nr 10)

Naam	*Titel*	*Jaar / Nr. / Blz.*
Artikelen		
Blom, Ellis	Waar moet ik anders heen met mijn verhaal?	1993/8/89-95
Boer, Leidy de	Deugden in het humanistisch geestelijk werk?	1992/6/20-28
Bonekamp, Jaqueline	Kinderen van de oorlog. Verslag van een onderzoek	1993/9/4-15
Brouwer, Ina	De normatieve kwaliteit van biografisch werken	1993/9/28-34
Brouwer, Ina & Niewland, Albert	Het ontdekken van je weg. Een interview met Nettie van Rijswijk (existentieel therapeute)	1993/10/14
Buitenweg, Rob	Levensbeschouwing in de existentiële begeleiding	1992/5/4-17
Buitenweg, Rob	Vrijheid van levensovertuiging of de Kloosterorde van de zusters van Sint Walburga	1993/8/62-70
Burger, Ko	Is geestelijke verzorging een beroep of een functie?	1992/5/18-27
Burger, Ko	Logotherapie in Nederland	1992/5/37-39
Burger, Ko	Inspiratie in de marge van de organisatie	1993/8/83-88
Dijk, Alphons van	Humanisme en het procesmatig karakter van levensbeschouwen	1992/6/4-19
Dijk, Alphons van	Kleurrijke samenleving, kleurrijk humanisme. Over kansen en grenzen van multi-cultureel geestelijk werk als vindplaats van humanistische bezinning	1993/9/16-27
Dijk, Alphons van	Hindoes in de gezondheidszorg	1993/10/22-26
Doolaard, Jaap	Over professie en ambt. Het beleid van de VGVZ uiteengezet	1993/8/20-27
Erftemeijer, Paul	De zuilen voorbij?	1993/8/71-76
Glastra van Loon, Jan	Leegte of open ruimte?	1992/4/20-29
Heitink, Gerben	Pastoraat of geestelijke verzorging?	1993/8/8-19
Hoogeboom, Marjan	Relaties zonder 'relaties'. Sekse-verschillen in de praktijk van het humanistisch geestelijk werk	1992/5/28-33
Houten, Douwe van	Professionalisering van humanistisch raadswerk in deze tijd	1991/2/6-11
Houten, Douwe van	Traditie en vernieuwing in het humanistisch geestelijk werk	1993/10/4-13
Kaper-Klaver, Els	Het ambt en de vrijplaats van een humanistisch geestelijk verzoger in een psychiatrisch ziekenhuis	1993/8/77-82
Keij, Jan	Levinas: een filosofische verantwoording van de mogelijkheid van ethiek	1993/7/4-11
Kloot Meijburg, Herman van der	Nieuwe werkgebieden voor de geestelijke verzorging in de gezondheidszorg	1992/3/32-42
Kunneman, Harry	Objectiviteit en authenticiteit van het geestelijk werk	1991/1/4-17
Kunneman, Harry	Koffie met of koffie zonder? Het belang van de levensbeschouwelijke leegte	1992/3/19-31
Kunneman, Harry	Een serie misverstanden	1992/4/30-33
Kunneman, Harry	Behoud door transformatie. De toekomst van het ambt en de vrijplaats	1993/8/55-61
Maaskant, Jan e.a.	Geestelijke verzorging in De Schie	1993/8/96-100
Mooren, Jan Hein	Levensbeschouwelijke leegte? Enige opmerkingen over de 'state of the art' van het humanistisch geestelijk werk	1992/3/4-18
Muller, Dick	Een lastig overblijfsel van een voorbijgeganne cultuur. Over de ambtelijke binding van de geestelijk verzorger in instellingen met een pluriform bewonersbestand	1993/8/37-42

Nieuwland, Albert	Wetenschap 'à L'Humanisme'	1991/2/12-18
Oostrik, Hans	Narratieve agogiek. Aanzetten tot een kritisch agogisch methodologie	1992/4/5-19
Prins, Marijke	Het Calimero-denken binnen het humanistisch raadswerk	1991/1/18-27
Remmerden, Ben van	Geestelijke verzorging in organisatie en beleid. Verslag introductieweek VGVZ	1992/5/34-36
Spijker, Herman van de	Pastoraat van het gelaat? Enkele waarnemingen	1993/8/28-36
Verpalen, Nannie	Hoe blijf je heel als mens in het ziekenhuis?	1992/4/34-43
Wimmers, Marianne	Humanistisch geestelijk werk: hoe is het mogelijk?	1993/8/43-54
IJpema, Erik	De kwaliteit van de zorg en geestelijke verzorging	1992/5/29-33

Praktijkfragmenten

Blokland, Wim	Met kerst even op schoot	1992/5/34-35
Hart-Hartog, Sonja 't	Roos of bereklauw?	1991/1/28-29
Hart-Hartog, Sonja 't	Zorgvraag, zorgdoel	1991/2/19-21
Hart-Hartog, Sonja 't	Zingeving en dementie	1992/3/38-42
Hart-Hartog, Sonja 't	Over de hel en de hemel	1993/7/19-21

Opinies

—	Open brief over de toekomst van de geestelijke verzorging in verpleeghuizen	1993/7/24-28
Bordens, Ko & Ko Burger	Naar een Landelijk Beraad voor categoriale geestelijke verzorging	1993/7/22-24
Erftemeijer, P.	Verruimen en verdiepen	1992/5/36-38
Hobbelman, Pam	Kan de beroepsidentiteit van het humanistisch geestelijk werk versterkt worden via het actualiseren van de levensbeschouwing?	1992/5/38-41

Interviews

Orobio de Castro, Yvonne	Geestelijke verzorgers in medisch-ethische commissies (door Ko Burger)	1993/7/12-18

Recensies

(De namen van de auteurs van de besproken boeken zijn vermeld.)

—	Beroepsprofiel voor de maatschappelijk werker	1991/2/35-36
—	Code voor de maatschappelijk werker1991 / 2 / 35-36	
—	Herademing. Tijdschrift voor Spiritualiteit en Mystiek, nr. 1	1993/10/36
—	Rekenschap 1991, nr. 3	1991/2/34-35
Beus, J.W. de	Economische gelijkheid en het goede leven	1993/7/36-40
Boer, Th.A. de (red.)	Geestelijke verzorging in het basispakket? Verslag van een publiek debat	1993/10/37-38
Bunte, Ida	Op eigen kracht. Overwegingen voor zieken, radioteksten voor de ziekenomroep	1992/5/51-53
Commers, Ronald	Het vrije denken. Het ongelijk van een humanisme	1992/5/47-48
Diekstra, René	Je verdiet voorbij. Een gids voor jongeren over zelfmoord	1991/1/38-40
Ebskamp, Jan & Henk Kroon	Ethisch leren denken in de hulpverlening, verzorging en sociale dienstverlening	1991/2/32-34
Galema, J.	Redelijkheid. Een maat voor het handelen	1993/9/42-43

Heitink, Gerben	Praktische theologie. Geschiedenis, theorie en handelingsvelden	1993/10/...
Hobbelman, Pam	Humanistisch geestelijke verzorging. Een dienstverlening in en van het verzorgingshuis	1991/1/37
Hoogeveen, Elly	Eenvoud en strategie. De praktijk van het humanistisch geestelijk werk	1991/2/30-31
HSHB	Het verhaal van en over de humanistische raadslieden in (zorg) centra voor ouderen	1993/9/41
Jorna, Ton	Raad geven	1993/7/33-36
Koelenga, D. & H.	Visie en volharding. Naar een missionaire kerk die zich inzet	1992/4/54
Leeuwen, Riekje van e.a.	Hij, anders zij. Over transseksualiteit	1993/7/40
Manschot, H.A.M.	Levenskunst of lijfsbehoud?	1993/7/36-40
Noordergraaf	Voor een rechtvaardige en duurzame samenleving	
Oosterling, H.A.F. & A.W. Prins (red.)	Humanisme of antihumanisme? Een debat	1992/4/50-53
Polet, Anne	Verder. Over rouw na suïcide	1991/2/31/32
Schaeffer, Hein (red.)	Handboek godsdienst in Nederland	1993/9/43
Simonis, J., A. Hemerijk & P. Lehning (red.)	De staat van de burger. Beschouwingen over hedendaags burgerschap	1992/5/48-51
Spaink, Karin	Het strafbare lichaam. De orenmaffia, kwakdenken en het placebo-effect	1992/5/49-50